

Stockholms blodbad.

I.

I september 1520 stod Christiern II såsom herre över Sverige.

Herradömet var vunnet med vapen. Redan i början av januari hade de danska härarna brutit över Sveriges gräns mot Halland. Kort därefter hade i slaget vid Bogesund den första svenska försvarshären kastats undan och riksföreståndaren Sten Svantesson Sture sårats till döds. Nya strider följde på Tiveden och vid Uppsala. De svenska böndernas och bergsmännens motstånd hade där brutits. Till sist, i början av september, hade konungen över fälld vindbro kunnat hålla sitt intåg i Stockholm. Allt uppjudande av befolkningens försvarskraft, all självupppoffring hade å svensk sida varit förgäves. De oövade skarorna, ofta hämtade direkt från plog och skogshyggen, hade med sina gammaldags bågar och klubbor sjunkit samman inför den modernt rustade tyska och franska soldatesken i Christiern II:s härar, landsknektarna och ryttarna, som under krigsvana överstar sprängde över bråtar och förhuggningar.

Christiern II:s ställning i september 1520 vilade emellertid inte endast på vapnen. Han kunde också åberopa sin lagliga rätt. Denna rätt var honom tryggad i en lång serie av försäkringar och fördrag. Den första länken i kedjan var lagd redan 1497. Det svenska riksrådet hade då »samtyckt, valt och bebrevat konung Hans' älte son, herr Christiern en herre och konung att vara över allt Sveriges rike efter hans herr faders död». Två år senare hade prinsen varit tillbaka i Sverige. Lagmännen hade då, såsom landslagen

bjöd det, dömt honom till kronan. Frederna i Köbenhavn och Malmö 1509 och 1512, de nya stillestånd, som följde, hade erkänt hans rätt. Och nu, 1520, var rätten till kronan tryggad i nya urkunder. Det hade skett i den överenskomelse, som det svenska riksrådet träffat med konungens ombud i Uppsala i mars 1520, och i de akter, som beseglats i september, omedelbart före intåget i Stockholm.

Den kamp, som gjort Christiern II till herre över Sverige, fick sin säregna karaktär av dessa förhållanden. Christiern II var ingen vanlig erövrare. Kampen stod för honom själv och hans hela omgivning som en kamp mot rebelliska undersåtar. Dessa undersåtar hade undanhållit honom hans lagliga rätt. Nu var han själv kommen. Och med vapen i hand hade han återvunnit sitt eget.

Synpunkten var naturlig och berättigad. Den låg så mycket närmare, som ett mäktigt skickt inom det svenska samhället delade den.

I ett halft århundrade hade under Margareta och Erik av Pommern Sverige varit i union med Danmark-Norge. Unionen hade brustit. Men bristningen hade följts av ständiga försök att återställa, ett och annat krönt med framgång, de flesta misslyckade. Man skjuter i historien om dessa återställelseförsök gärna den främmande angriparen starkt i förgrunden. Det är, i den utsträckning det sker, knappast motiverat. De agerande var flera. Bakom låg ett större orsakskomplex. Sverige var mot medeltidens slut ett splittrat rike, en evig valplats för inbördes kämpande stormän. På den ena sidan såg man långa tider Vasar, Oxenstiernor, Trollar; på den andra Bondar och Sturar. Skyllten för de förra var unionen, ett enat Norden, för de senare den nationella självständigheten, Sveriges oberoende. Men innerst inne gällde det knappast detta. Det gällde, politiskt och ekonomiskt, makten i Sverige. Spelet var vitt förgrenat, ett ständigt skiftande spel av egna lidelser, egna intressen, släkt- och partihänsyn. Ur svensk synvinkel dominerade dessa moment. De utgjorde själva förutsättningen för de främmande ingreppen. De bestämde ytterst dessa, i regel också deras utgång.

Ju längre det led, desto högre gick böljegången, desto häftigare och bittrare blev den inbördes striden i Sverige. Den nådde sin höjdpunkt i det andra årtiondet av det sextonde århundradet. I breschen mot de maktlystna Sturarna, representerade av den nye riksföreståndaren Sten Svantesson, hade då trätt den lika maktlystne, nyvalde ärkebiskopen Gustaf Trolle. Han hissade samma skylt som hans fäder hissats före honom. Han räckte som de handen över gränsen.

I själva verket hade Sten Sture haft att strida på två fronter, en utländsk och en inländsk. Och för honom har striden varit inte minst hård på den inländska, där i första hand kyrkans män av unionsvänlig, halft internationell stöping samlade sig kring ärkebiskopen. På denna front har riksföreståndaren omsider och till synes segrat. Han tvang Gustaf Trolle att ge sig fången och resignera, lät jämna hans borg Stäket med jorden och fick ett riksmöte i Stockholm att taga ansvaret. Ansvaret togs i ett beseglat »sammansvärjelsebrev», utfärdat den 23 november 1517. Men ärkebiskopen och hans parti överlevde katastrofen. De uppehöll kontakten med Christiern II. Och denne har förstått, då de världsliga vapnen föll Gustaf Trolle ur händerna, att i fallet och förvirringen med hans hjälp smida ett nytt, ett andligt.

Laterankonciliet 1514 hade fastställt en serie bestämmelser om våld mot kyrkan och dess personer. De var alla tillämpliga på dem som förgripit sig på ärkebiskop Gustaf Trolle och hans kyrka. Redan 1517 har ärkebiskopen av Lund såsom Sveriges primas och påvens legat med stöd i dem kungjort bannlysningen över våldsverkarna. Om denna bannlysning beaktats i Sverige, är okänt. Men två år senare möttes Christiern II:s och Gustaf Trolles emissarier i Rom. De utnyttjade det föreliggande läget. De fick påven att taga ett initiativ. Påven bemyndigade ärkebiskopen av Lund och biskopen av Roskilde att med alla medel, som stod till buds, tvinga Sten Sture och hans anhängare att sätta Gustaf Trolle på fri fot, återuppbygga Stäket och ersätta den skada, kyrkan och ärkebiskopen lidit. Det förutsågs, att de svenske

kunde framhärda i ohörsamhet. De utsedde domarna hade då att proklamera bannet och att därutöver belägga Sverige med interdikt. Inte nog härmed. De bemyndigades också att påkalla den världsliga maktens bistånd. Det ena som det andra skedde. Därmed var Christiern II i besittning av det nya vapnet. På härfärd mot Sverige 1520 var han nu inte endast målsmannen för de andra nordiska rikena och Sveriges laglige herre. Han var också bliven den allmänliga kyrkans mandatär mot de brottslige, som i kampen mot Gustaf Trolle och de kristtrogna i landet trotsat gällande rätt och ordning.

Christiern II och unionspartiet i Sverige med Gustaf Trolle i spetsen hade i september 1520 segrat över Sturarna och de nationella. Konungens och med honom unionspartiets ställning var övermäktig. Men det kunde synas, som skulle Christiern II i denna ställning ge exemplet av en segrare, som respekterade även de besegrades rätt. Hans ombud hade i Uppsala lovat och tillsagt, att han skulle styra och regera efter Sveriges lag och hålla alla rikets och dess innebyggares friheter och privilegier; all ogunst och misstanke skulle tillgivas och aldrig argas på någon efter överenskommelsens datum. Konungen hade stadfäst detta. Vid Stockholms kapitulation hade han tillstått staden och dess innevånare deras privilegier och fullständig amnesti. Och liksom här hade han i det likartade brev han givit Christina Gyllenstierna, Sten Stures enka, och slottsloveninnehavarna i Stockholm, försäkrat, att all ovilja, skada och fördärv, som skett under den långa örligen i hans farfaders, faders och hans egen tid av fru Christina själv, hennes husbonde, deras tjänare och tillhjälpare, andliga och världsliga, inrikes och utrikes, skulle vara en klar, avtalad sak till en ändelig ända; desslikes vad som övats mot ärkebiskop Jacob Ulfsson och ärkebiskop Gustaf Trolle, biskop Otto av Västerås, andra prelater, riddare och frälsemän med flera, enkannerligen nedbrytandet av Stäket och av ärkebiskop Jacobs slott Arnön. Intet härav fick dragas varken för andlig eller världslig rätt. Konungens majestätssigill, sjutton biskopars, riddares och

väpnares insegel och signeter, därtill rikets klämma hängdes under akterna.

För såvitt löften och beseglingar är i stånd att trygga en övertunnens rätt syntes allt i ordning. Men tiden var Cesare Borgias och de andra italienska kondottierernas, Niccolò Machiavellis, Henrik VIII:s. De herrar och män, som tidigare suttit inne med makten på Stockholms slott, den gamle herr Sten och electus Hemming Gad, hade alltid vetat en väg undan ett givet ord och ett hängande sigill. Skulle de nya makthavarna på slottet, Christiern II och hans svenska och danska rådgivare, Gustaf Trolle och de andra, inte också finna vägen? Händelsernas ström flöt snabbt. Svaret skulle inte länge låta vänta på sig.

Åtta dagar efter intåget i Stockholm lämnade Christiern II sin nya huvudstad. I mitten av oktober var han åter från Köbenhavn. Ett riksmöte var kallat till Stockholm. Råd och adel, ombud för köpstäderna, bergslagerna och häraderna infann sig.

Riksmötet var kallat för konungens kröning. Tillfället blev begagnat för ett fastläggande av den konstitutionella grund, på vilken konung Christierns svenska majestät vilade.

Riksrådet sammanträdde den 30 oktober på konungens kallelse. Det skedde för att samtala och besluta om kröningen. Inför rådet framträdde doktor Johan Sucket, Carl V:s, den romerske kejsarens och den spanske konungens orator och sändebud hos konungen, och vid hans sida biskop Jens Andersen Bældenak av Odense. De förklarade »på hans nådes vägnar» S:t Erik konungs skrivna lag. Den innehöller, utvecklade de, att när flera en konungs söner till riket äro, skola lagmännen en av dessa tillnämna eller utkesa och till konung döma. Konung Christiern var i sin faders tid bland de då flera kungasöner utvald till rikets rätte herre; nu, efter faderns död, var han dennes ende son och arvinge till Sveriges rike; de begärde, att rådet ville honom som denne ende son och ende arvinge, eftersom ej flera vore, på vilka valet kunde falla, som rätt arvherre till Sveriges rike anamma, kröna och krisma. På framsättningen

följde en överläggning. I denna deltog också de till kröningen kallade ständerna. Riksrådet godtog i ett öppet brev av den 31 oktober deduktionen. Det utvecklade den yttermera. Det deklarerade »efter lagen», med ständernas ja och samtycke, att Sveriges rike tillhörde konung Christiern, konung Hans' ende son, av rätt arv och lagligt efterföljande, icke efter någon utväljelse. Det lovade att kröna och krisma konungen till sin och Sveriges rätte arvherre och konung, utan någon utväljelse, när han så krävde¹.

Enligt den svenska landslagen är konung till riket väljande, ej ärvande. Det är tydligt, att denna riksrådets deklaration och detta löfte inte står i överensstämmelse därmed. Allen, Paludan-Müller och andra har starkt framhäft detta. Men lika tydligt är, i motsats till vad man menat, att Johan Sucket och Jens Andersen inte kunnat bygga sin framställning på en S:t Eriks skrivna lag, den svenska landslagen, vilken sade raka motsatsen, och utan vidare kunnat få riksråd och ständer med sig. Den skrivna lag, de åberopade, måste i någon form ha existerat. Begreppet S:t Eriks skrivna lag måste ha haft en annan och vidare omfattning.

Vad Johan Sucket och Jens Andersen förstått med S:t Eriks skrivna lag kan fås fram, om man utgår inte från landslagen, utan från marsöverenskommelsen i Uppsala. Det hade här från segrarnas sida lovats att hålla vid makt »alle nyttige brev och recesser, evar de gjorde äre, i Kalmar eller annorstädes, vilke vår nådigste herre och desse tre riken nyttige äre», och att fullgöra dem efter riksrådets råd och samtycke². Till dessa brev och recesser från Kalmar hörde självfallet också unionstraktaten av 1397. I denna möter följande bestämmelse: »giver gud denne konung (Erik) son eller dem efter honom komma en son eller flere, då skall en till konung väljas och tagas över alla tre rikena och ej flere»³.

¹ Sveriges traktater III, 623.

² C. F. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536*, III: 1, 305; Paludan-Müller, *De første Konger af den Oldenborgske Slægt*, 351.

³ Sveriges traktater III, 606.

⁴ Sammastädes II, 564.

Denna bestämmelse måste det vara, till vilken Johan Sucket och Jens Andersen refererat och som de betecknat såsom S:t Eriks skrivna lag.

Man har alltid om 1397 års traktat uttalat, att den fastslog valkonungadömet. Detta är riktigt. Men traktaten var, vad man förbisett, en kompromiss mellan skilda åskådningar och i själva verket var med den starkaste restriktion den gamla principen om bördsrätt till riket bevarad. Valet var begränsat till den föregående konungens söner; fanns endast en, var dennes val givet, och valkonungadömet därmed nära jämnställt med arvkonungadöme. Det är detta, på vilket konung Christiern i föreliggande fall tagit sikte. Vald var han redan, lät han förklara; vad han nu begärde var att såsom den förre konungens ende son och därmed arvinge till Sverige bli krönt och krismad som arvherre till detta rike. Formuleringen var skicklig: man hade endast låtit utfalla ordet »vald» före arvherre. Ordet var lätt att förbise för den som ville eller var tvungen. Riksrådet med ständerna förbisåg det. Och inte endast förbisåg. De pointerade, att kröning och krisming skulle äga rum »utan någon utväljelse».

Den konstitutionella grunden för konung Christierns svenska majestät var därmed fastslagen. Lejonets klo hade stuckit fram. Den hade slagit i bytet. Den nye konungen var proklamerad arvkonung, såsom tiden fattade det alltså »full suverän», fri och obunden av handfästning och stadgar. På en slingrande väg, med folkets eget samtycke, hade man här kommit undan de besvurna privilegierna och friheterna.

Några dagar efter det att riksrådet utfärdat sitt öppna brev, den 4 november, följde kröningen. Platsen var Storkyrkan i Stockholm. Konungen avlade sin ed, utan tvivel efter landslagens föreskrift, att styra riket med infödde män, skydda kyrkan och de försvarslöse, akta ständernas friheter och hålla alla vid lag och rätt. Själva kröningen och riddarslag följde. När allt var över, gick han — heter det hos Olavus Petri — »till bords och hade svenskar, tyskar, danskar till gäst och höll kröningsmåltid i tre dagar. Men då

högtiden ändad var, begyntes ett annat gästabud». Gästabudet var Stockholms blodbad.

Det hade tidigare gått ut över rikets författning. Det gick nu ut över amnestien.

Då man stannar inför de problem, som Stockholms blodbad erbjuder, är det inte inför problem, som är knutna till själva exekutionerna. Här är knappast några problem, säkert inga av större vikt: tid och rum, avrättningarnas ordningsföljd, namnen på de dekapiterades flertal, till och med namnet på skarprättarnas överste är kända. Så många flera är de svävande problem, som knyter sig till blodbadets förhistoria i fråga om källorna och deras värdesättning, den därpå vilande rekonstruktionen av händelseförloppet, rättsgrunderna, processordningen, skulden. Och i sammanhang därmed: handlades det efter plan och mogen överläggning, eller var det hela endast utslaget av ett ögonblicks delirium efter de många festdagarna?

De problem, som här antytts, är ofta framställda och ofta behandlade. De har under ett halft århundrade och mera fånglat uppmärksamheten. De främste inom nordisk historieforskning har lämnat sina bidrag till deras lösning: Allen, Paludan-Müller, Erslev. Andra har följt i deras spår. Positioner har vunnits, positioner igen förlorats. Valplatsen är en av den nordiska historieforskningens klassiska valplatser.

Materialet är ringa. Men materialet är ännu varken exakt värdesatt eller helt utnyttjat. Det torde ännu vara utsikt att avvinna det nya synpunkter och nya resultat.

II.

De grundläggande källorna till historien om Stockholms blodbad fördelar sig på två grupper.

Till första gruppen hör två aktstycken: en inlaga, i vilken ärkebiskop Gustaf Trolle framlade sina klagomål mot den avlidne riksföreståndaren Sten Sture och hans anhängare

och begärde konungens inskridande mot dessa, och en sententia, som på föranledande härav blev avkunnad av särskilda domare. Inlagan och sententian är att betrakta såsom ännu bevarade moment i själva det ifrågavarande händelseförloppet. Den andra gruppen av källor innefattar i motsats härtill senare tillkomna relationer om vad som inträffat. Tre av dessa kan visas återgå till förstahandsvittnen. De två härrör från Christiern II:s kansli, den tredje från tre medlemmar av domkapitlet i Uppsala.

För att nå till en säker kunskap om blodbadet och de spörsmål, som är förknippade med detta, är det nödvändigt att här återge samtliga dessa skriftstycken.

Gustaf Trolles klagoskrift är bevarad i en avskrift, som influtit i det andra aktstycket, den i original föreliggande sententian. Klagoskriften förelades Christiern II och rikets råd onsdagen den 7 november. Denna tidpunkt fastslås i sententian. Att tidpunkten är den rätta och klagoskriften avfattad före förhandlingarnas början denna dag framgår av det förhållande, att det i skriften saknas varje kännedom om det tidigare berörda sammansvärjelsebrevet av 1517. Detta framlades under de förhandlingar, som omedelbart följde, och kom då att helt omlägga argumenteringen mot de anklagade¹. Skriften har följande lydelse:

»Högmäktigaste herre, herr Christiern, med guds nåde Sveriges, Danmarks, Norges konung etc., käraste, nådige herre. Jag Göstaf, av Guds försyn ovärdig ärkebiskop i Uppsala, förmanar eders högmäktighet på eders nådes konungslige ed, som eders nåde svor mig på den helga kyrkans vägnar nu i söndags näst förliden, då jag ovärdig krismade och vigde eders nåde till Sveriges konungsliga krona, att eders nåde ville hjälpa mig, ärkebiskop Jacob, biskop Otte i Västerås och våra kyrkor, klerkeri och all kristendomen (till) rätt över desse efterskrivne uppenbarlige kättare, som är först den döde kättaren herr Sten, fru Sigrig, fru Kristin, Måns Gren, Mickel Nilsson, Erik Ryning, Christiern Bengtsson, Olof Valram, Erik Kuse, Clavus Kyle, Olof Björnsson, Bengt Eriksson, Erik Nilsson, Eskil Nilsson, Peder Skraddare, Jachim Brahe, Sven Hök, Peder Smed, borgmästare

¹ Jmfr nedan s. 48.

råd och Stockholms stad. Vilke jag håller alle lika gode och lika store i kätteri. Och står mig dem ingalunda till att anamma till någon vänlig förlikelse för sådant uppenbart kätteri, som så uppenbart have kastat sig upp mot allan kristendomen med sådana obekvämelige och uppenbare oärlige gerningar. Desse alle och var för sig med den döde kättaren herr Sten hade först bestallat (o: belägrat) mig i 11 veckor och 1 år, och sedan förde de mig här in uppå Stockholms rådhus och utropade mig för en förrädare för den menige man och anskriade desslikes mig till ett evigt fängelse och höllo mig sedan i 2 år fången, så länge (tills) eders nådes högmäktighets makt här in i riket kom, där mig då friade av mitt fängelse och till min kyrka och frihet igen som en kristen förste. Desslikes sårade de mig i mitt fängelse dödeligen, som ännu för ögon är. Det ärlige, den heliga kyrkans slott Stäket hava de avbränt och nederbrutit i grunden. Desslikes hava de där uttagit och av Uppsala domkyrka och av biskopsgården alle mine och den helga kyrkans clenodia, guld, sølv, penningar, harnesk, bössor och värjor, boskap och ägodelar, vilke clenodia, item min och stiktens ränta i 4 år, vilket allt både clenodia, guld, penningar, bo och boskap och ränta skall löpa över 6 gånger 100,000 lödige mark sølv, alltid till godan räkenskap och likvidats. Den skada, som gjord är på Stäket och min person, räknar jag för fyrahundrade tusende gånger lödige mark sølv, alltid till en redelig moderats. Item de min kære herre, herr ärkebiskop Jacob have gripit på Arnö gård och förde honom bunden till Stockholm som en tjuv och förrädare. Arnö gård have de rövat och bränt, uttagit där guld, sølv, rede penningar och boskap mera än till 6,000 lödige mark sølv, och gården kan icke uppbyggas som han var med 2,000 lödige mark sølv, hans högmod (o: våldförande) och fängelse på 100,000 lödige mark sølv, alltid till en redelig moderats. Item biskop Otte grepe de annandag påska i hans domkyrka och släpade honom av kyrkan till slottet som en tjuv och en förrädare, och där hölle de honom fången, så länge (tills) eders nådes makt slog slottet neder och tog honom där ut och kom honom till hans kyrka och frihet igen som en kristelig förste och konung. Mäster Jon, min kanik i Uppsala, have de i 3 år hållit här på Stockholms slott i fängelse, rövat och skövlut ifrån honom allt det han egde, desslikes ock all hans ränta i 4 år anammat och uppburit. Item allt mitt klerkeri, prelater, kaniker, vicarios och prester i Uppsala och desslikes på landsbygden så många sockneprester, som de kunde överkomma, have de rövat och skinnat, sårat och gripit och tagit överallt vad de hade i verl-

dene, så att allt mitt klerkeri, prelater, kaniker och prester, som de kunde överkomma, läte de icke så mycket igen, som de på en tid äta kunde. Item alle mine prelater och prester över allt mitt stickt, desslikes alle prelater, kaniker och prester i Vesterås stickt trugade de till att säga messa emot all kristendomens förbud och skickelse, den stund jag och biskop Otte vore grepne. Högmäktigste förste och kristen konung, hjälper oss och all kristendomen (till) rätt över desse förnämnde uppenbare kättare och vårt och den helga kyrkans gods igen och skadeböter, som föreskrivet står. Och begärer jag behindring (o: arrest) på allas deras personer, så länge (tills) eders nåde fångit beråda sig vad rätt eders nåde är oss pliktig över dem, tagandes lön av gud och lov över all kristendomen för straff, eders nådes högmäktighet låter övergå sådana uppenbare kättare»¹.

Med anledning av denna Gustaf Trolles klagoskrift begynte en rannsaking inför konungen. Den resulterade följande dag, den 8 november, i sententian, domen. Originalen är på pergament. Christiern II lät föra det till Köbenhavn och inlägga det i rikets arkiv. Det ligger där ännu. Då Arild Huitfeldt var kansler, fann han det. Han tryckte det första gång i sitt historieverk 1596.

»Vi Göstaf, med guds nåde ärkebiskop i Uppsala etc., Jöns i Odense, Hans i Linköping, Otte i Vesterås, med samma nåde biskopar, mäster Jören Tursson, domprost i Uppsala, Verner, ärkedjekne i Linköping, Larens Andreae, ärkedjekne i Strengnäs, Jöns, dekan i Skara, doktor Peder Galle, skolasticus i Uppsala, doktor Erik Geting, officialis i Uppsala, doktor Larens av predikareorden i Stockholm, mäster Mattis, mäster Henrik, kaniker i Uppsala, och mäster Sven, kanik i Skara, göre veterligt, att år efter guds börd 1520 torsdagen näst efter Omnium sanctorum vore vi efter vår kåraste, nådigste herres, konung Christierns etc. bud och vilja tillhoppa kallade på Stockholms slott i store salen, och då kom för oss i rätta hederlig man, mäster Jon, kanik i Uppsala, och lade fram en skrift med klagomål emot döde herr Sten Svantesson och andre i samma skrift benämnde, lydandes ord från ord som här efterföljer.

(Här: Gustaf Trolles klagoskrift).

Vilken skrift och klagomål dagen näst tillföre framsette

¹ Sv. Hist. tidskr. 1918, 122.

vore av samme mäster Jon för förskrivne vår käraste, nådigste herre och mene rikesens råd, dem tillkallade och närvarandes mest allesamman, som i förnämnde skrift benämnde vore. Och ändå att de ogerningar, som därutinnan samme döde herr Sten och förnämnde hans parti tillades, vore nog uppenbarlige utav sig sjelva, så att var man dem visste, vorde de då likväl därutöver ljusligen (o: klarligen) beviste med deras egen bekännelse och framburne brev. Och satte förnämnde mäster Jon i rätta för oss, om samme missgerningar icke vara uppenbart kätteri emot romarekyrkan. Då anammade vi det ärende till oss och övervägde det granneligen i alla punkter. Och efter det herr Sten och förnämnde hans tillhängare funnes i flere år varit besmittade med den helga kyrkans högste bann och ståndit där hårde och ilhättske utinnan, så att de ingen råd eller förmaning akta eller taga ville av någon, antingen av oss eller andre biskopar och prelater här i riket eller av de domare, som vår heligaste fader påven i denne sak besynnerligen skickat hade, utan heller trugade, försmälade (o: förörättade) och förargade dem som samme vår heligaste faders, påvens lydno, interdikt och bud hålla vilje och jemväl sig därutöver bebundo, beseglade och besvuro, att jag förskrivne Göstaf, ärkebiskop, aldrig skulle komma till min frihet och domkyrka igen utan bliva uti ett evigt fängelse, yttermera bepliktandes sig stadfästa med varannan i sådana okristelige förbund, evad där efter gå kunde med bann eller interdikt av romerska kurian, i vilke förskrivne stycker oftänämnde herr Sten och andre benämnde, de honom villige och oträngde tillfallne äre i förskrivne okristelige förbund, klarligen trätt have ifrån den helga romerska kyrkans lydno, det vi icke annat finna kunne efter den heliga kyrkans, kejsarens och Sveriges lag än det är uppenbart kätteri, och skole både han och de för uppenbare kättare hållas och kallas. Dess till yttermera visso, att vi så lagfunnit och av sagt have, låte vi förskrivne ärkebiskop och biskopar och alle andre förbenämnde hänga våre insegle för detta brev, som givet och skrivet är på förnämnde Stockholms slott år och dag som förskrivet står»¹.

Denna sententia är, som synes, avkunnad av fjorton högre andlige, alla med undantag av Jens Andersen, biskopen av Odense, svenskar. Endast åtta sigill vidhänger emelertid. Säkert identifierbara är av dessa Gustaf Trolles, biskoparna Hans Brasks, Jens Andersens och Ottos, domprosten

¹ Sv. Hist. tidskr. 1918, 122.

Jöran Turessons (tre rosor), ärkedjeknen Verners (n:o 7 med initialerna VE) och kaniken Mathias (Erici's). Snitt för de sex återstående sigillen saknas i pergamentet.

Det är tidigare nämnt, att de från ögonvittnen härrörande relationerna om Stockholms blodbad är tre och att av dessa de två utgått från Christiern II:s kansli. Den äldsta av dessa senare, en öppen proklamation, är ställd till tre härad i Västergötland: Vadsbo, Vartofta och Kåkind's härad. Den är daterad redan den 9 november. Hadorph har i bilagan till sin edition av Rimkrönikan låtit trycka den efter »originalet», möjligen ett samtida tryck.

»Vi Christiern etc. Käre vänner alle, veter, att nu i onsdags näst förleden vore skickade här före oss på Stockholms slott värdigaste, värdige fäder, herr Göstaf, ärkebiskop i Uppsala, herr Otte, biskop uti Vesterås, och desslikes mäster Jon, domherre i Uppsala, värdigste faders, herr Jacobs, fordom ärkebiskops i Uppsala, fullmyndige. Och berättade först och kärke förskrevne ärkebiskop i Uppsala, att herr Sten Svantisson med hans tillhjelpare bestallade (o: belägrade) honom på kyrkans slott Stäket, och sedan grepe och fångade de honom och hölle honom i fångsel i tu år, så länge (tills) honom vårt folk friade, och sårade de honom dödeligen i sitt fångsel och rövade och skinnade förskrevne slott Stäket och bröte det av i grunden, desslikes biskopsgården i Uppsala och Uppsala domkyrka. Kärde ock förskrevne värdige fader, biskop Otte i Vesterås, att nu annandag påska vart han grepen i Vesterås domkyrka, släpad och dragen av kyrkan opp till slottet och insatt där i fångsel och häkte, så länge (tills) vårt folk honom där ock utfriade; desslikes ock hans biskopsgård skändad och rövad. Desslikes kärde ock förskrevne mäster Jon, att ärkebiskop Jacob vart grepen och fången på Arnö gård och våldförd till Stockholm, och Arnö gård skändad, rövad och i grunden avbränd. Och berättade de yttermera, att alle de, som sådane övervåld gjort hade in på den heliga kyrkan, vore uppenbart i påvens bann och ville därför varken sky kloster eller kyrka och trängde prester till att säga messor mot den heliga kyrkans förbud. Och desslikes hade de bebundit dem samman med brev och insegl att avvärja yttermera bannsbrev, om romarekyrkan sådane bannsbrev över dem giva ville. Och påminte de oss vid vår konungslige ed och ära, att vi skulle skicka dem och den heliga kyrkan rätt över sådana uppenbarlige kättare och bannsmenniskor för sådane

deras ohörlige gärningar, de hade gjort på dem och den heliga kyrkan. Då vore här tillstådes förskrevne herr Sten Svantissons tillhjälpare, bekände och tillstode deras gärningar. Då låto vi tillhoppa kalla biskopar, prelater, doktorer och lärde män, de visaste i Sveriges rike äre, och satte den sak i deras händer, att de skulle döma en rättfärdig dom därom, som den heliga skrift utvisar. Då have de dömt dem alle till uppenbarlige kättare och bannsmenniskor mot romarekyrkan och den heliga kristna tron. Och därför have vi nu låtit strax gånga över dem som sancti Erik konungs lag innehåller och utvisar, att kättare och bannsmenniskor bör att straffas. Och hade vi icke sådane straff låtit gånga över dem, då vore befruktandes, att banns brev av romarekyrkan skulle hava gångit över allt riket och besynnerligen över de våre käre undersåtar, som med lögnaktige tal vorde tillockade att nedbryta förskrevne slott Stäket. Nu hoppas oss, att alle våre undersåtar skole vara fria, därför att vi sådane straff have låtit gå över dem som i sådana ohörlige gerningar de ypperste vore. Och vele vi därmed i fred och rolighet styra och regera Sveriges rike och hålla eder alle vid sancti Erik konungs lag och rätt. Eder alle gud och sancte Erik konung befallandes. Skrivet på vårt slott Stockholm fredagen näst före sancte Mårtens dag år etc. 1520. Under vårt signete.»¹

Den andra av Christiern II:s relationer om blodbadet är ställd till påven. Den ingår i den anklagelseskraft mot den påvliga legaten Arcimboldus, som konungen i slutet av 1520 eller början av 1521 lät uppsätta². Det tecknas här vidlyftigt den förrådiska roll, som Arcimboldus under sin legationstid i Norden skall ha spelat i striderna mellan Sten Sture och hans anhängare å ena sidan, Christiern II, Gustaf Trolle och de svenska prelatererna å den andra. De lidanden, som de senare utstått, ges i bred färgläggning. Det heter därefter:

»Omsider efter många strider och mycken manspillan gavs seger från höjden, och alle de värdige fäderna med många andre inferioribus prelatibus, klerker och ädelborne män, som på

¹ Then andra delen til Rijn-Crönickorne hörande, uplagd aff Johan Hadorphio, 453.

² Acta pontificum Danica V, 333. För dateringen smst. 349, 354.

samma vis blivit gripne, trängde och brakte i fattigdom, vordo nu av vårt krigsfolk med segrande hand uttagne och friade ur fångsel och häkte och på nytt insatte av oss i sina gamla värdigheter. Efter segern låto vi kalla alla rikens råd och män och borgmästare och råd i Stockholm tillhoppa i akt och mening att få besked om sanna roten och upphovet till illgerningarna och först och främst om den oärliga behindning som skedde mot oss, efter det att vi endräkteligen av alla ännu i vår höglövlige faders livstid korats till konung, och riket, som även efter landets lagar var vårt, fallit oss till. Men de som svurit sig samman mot vår fader och fruktade sitt straff för majestätsförbrytelsen hade också lagt beslag på våra konungsliga räntor och rättigheter. Nu hände sig, att den gamle ärkebiskop Jacob och den unge ärkebiskop Gustaf låto ett förfaret, fullmyndigt ombud komma inför oss och märkeligen påmint oss och besvor oss vid den ed vi gjort den heliga kyrkan, att vi skulle skicka dem rätt efter förtjenst över deras förtryckare, betvingarna och helgerånarna och dem som så oärligt förgripit sig på kyrkans personer och egodelar och redan voro träffade av kyrkans högsta bann. Vad därefter skedde betog oss med än större förfäran. Det vart till vår kännedom framhemtat ett brev, beseglat med några prelaters och adeliges och Stockholm stads insegel, i vilket utfärdarna efter så många av legaten tillstodde missgerningar trolöst bebundit sig i så måtto mot vår heliga moder kyrkans överhet, att om i en framtid för de förenämnde ärkebiskoparnas, biskopens (☉: Ottos) eller prelaterernas fångsling eller nedbrytandet av kyrkans hus och fästen och godsens försörjning det komme till exekution mot dem av apostoliska brev eller censurer, de utan uppskov skulle bringa exekutorerna om livet och alla och envar avvärja från riket och stå emot censurerna och Din helighets faderliga förordningar mot sådana illgerningar. Och vad helst de företog sig i förevarande ting mot Din helighet och den romerska kyrkan skulle inte vara en enskild mans sak, utan fullbrakt av alla de förbundne gemensamt. Och förmente de, att en illgerning, övad av så många, som lockats och tubbats på sina villovägar av Din helighets legat, väl skulle varda dem tillgiven. Men det är känt, att desse bebundne och deras tillhjälpare vid tiden för bannet, som blivit lyst så väl a jure som homine, trugade klerkerna över Sveriges rike att säga messa. Sedan detta blivit framlagt och utrett för menigheten, övergåvo vi, fulla av avsky för den trolösa ogerningen, församlingen. Ty efter deras vanlige praktiker var det så bestämt, att det skulle läggas eld i det krutförråd, som i stor myckenhet låg redo till krigsgevärens lossande under vår kungliga sal, där vi då be-

funno oss, och vi så bringas om livet. Med guds hjälp vart emellertid detta kunnigt för de våre. Desse grepo strax till vapen och rusade i vredesmod mot de bebundne och deras tillhjelpare för att bringa död och förderv över dem. I hopen stodo också biskoparna Mathias av Strengnäs och Vincent av Skara. Och i samma sinnets raseri läto de nu straffet gå ut även över dessa. Men då vi sporde det, betogos vi av stor bedrövelse. Ty väl var det kunnigt, att desse voro förvunne till majestätsbrott mot vår förbenämnde fader och väl också bekant, att de voro invecklade i helgerånen och behindelserna och att än flere icke stodo fria för våldshandlingar. Men hade vi i läglig ordning varskotts om detta blodbad, hade vi fullväl förhindrat, att det lagts hand på desse kyrkans män.

Den som först utsådde denna stora rebellion mot oss i vårt rike var Din helighets legat Arcimboldus. För hans skuld hava vi gått miste om många hundrade tusende floriner. Han utsådde också med sitt ja och begivande denna häretiska villfarelsen. Och hade denna genom guds fördolda och rättvisa rådslag, all vår bestämmelse förutan, inte hårt hämnats av gud och de fördervliga huvudmännen gått under, skulle i dessa trakter all vördnad för vår heliga moder kyrkan ha varit tillintetgjord, förakt för kyrkans överhet hållit sitt intåg och ett schisma inte mindre än hos våra grannar ruthenerna här fattat fäste».

De tre medlemmar av domkapitlet i Uppsala, som avgivit den tredje och yngsta relationen om blodbadet, är domprosten Jöran Turesson (tre rosor), skolastikern Peder Galle och kantorn Erik Geting. Alla tre hör till utfärdarna av sententian; i varje fall den förstnämnde har beseglat denna. Relationen är tillkommen på anmodan av riksföreståndaren Gustaf Eriksson (Vasa). Den är uppsatt dagarna före den 6 juni 1523¹ och möter i två redaktioner. Den ena av dessa är ett koncept. Det föreligger ännu i original. Den andra redaktionen visar en yngre utformning. Den är bevarad i en avskrift, tydligen tagen mer eller mindre direkt efter själva den expedierade utskriften. Konceptet publicerades först 1918, men utan att dess förhållande till den andra redaktionen klart insågs²; denna senare föreligger sedan 1816 i tryck³.

¹ Se nedan s. 39.

² Sv. Hist. tidskr. 1918, 118.

³ Script. rer. Svec. medii ævi III: 1, 68.

Avskriften av originalexpeditionen är försedd med rättelser av riksrådet Hogenskild Bielkes hand och är alltså inte yngre än slutet av 1500-talet. Den återges här¹.

»Vi Georgius, domprost, Peder Galle, skolasticus, och Erik Geting, kantor i Uppsala domkyrka, befrågade av högborne furste, herr Göstaf Eriksson, Sveriges rikets hövitsman och gubernator, att vi med detta närvarande brev i troget vittnesbörd skole kungöra vad vi såge eller hörde sig hava hänt efter konung Christierns kröning på Stockholms slott, var vi ock nödde och [tvungne] ibland voro att bese den gräselige och ynkelige dödsens beskådelse och den tillförene ohörde och osedde grymhet, som var det ynkelige mord både över andelige och verldsligom herrom och androm godom mannom, som äre väl värdige att hållas i en salig åminnelse, efter det vi havom förnummit i allahanda måtto och i vart och ett stycke, bekännoms vi uppenbara sanningen utan allt tvivel, som här efter följer.

Året efter tvs börd 1520 dagen i octobris månad åtta och tjugonde kommo vi förbenämnde till Stockholm, budne och kallade av ärkebiskop Göstaf, med flere andre att göra ärkebiskopen bistånd och tjena honom till messa, som sedvänjo är vid konungens kröning, vilket ministerium sig hände söndagen näst efter Allehelgonadag, som var 4. dagen i novembris månad, och vorom vi av förnämnde ärkebiskop Göstaf [bjudne], att vi skulle följa honom på slottet onsdagen näst därefter, vilket vi ock gjorde på dagen om middagsstund, varmedan vi tövade intill klockan slog ett efter middag. Efter något uppfunnet svikeligt tillfälle, vilket vi icke kunde begripa, då bleve slottsens portar igenläste, och bleve inestängde alla menige ädelige män och kvinnor, biskopar och prelater, i det nästa över allt riket, sammalunda borgare, rådmän, borgmästare och alle förnämnde herrars tjennare, och ingen blev utlåten, men där kunde väl någon inkomma, och vi kunde icke begripa eller betänka, för vad sakers skull det gjort var. På det sista när konungen satt på domstolen i store salen, då kom ärkebiskop Göstaf och beklagade sig ganska hårdeligen mot dem som hade molesterat och berövat Uppsala domkyrka, när Stäket var bestallat (o: belägrat), och dem som det nederbröte, först och främst mot herr Sten, den tid rikens gubernator, och hans efterleverska fru Kirstina, deras hjelpare

¹ I avtrycket nedan är de i senast föregående avtryck fritt supplerade, felskrivna eller överhoppade orden ersatta inom [] med de i konceptet förefintliga. Tydliga skrivfel har med stöd av konceptet rättats.

och styrkare i förnämnde sak, vars namn han ock lät presentera och uppenbarliga utropa för konungen, begärandes på hans k[onungslige] ed, som han gjorde, när han kröntes, att han skulle göra för guds skuld och rättvisona, [att] kyrkio[n och] honom måtte ske fyllest för den orätt och skada dem vart gjort mångalunda. Vem konungen så svarade: Herre ärkebiskop. Lyster eder icke hava framgång i denne sak med sämja och förliknelse, där efter som gode män kunna ransaka, eller velen I det allenast med lagen bepröva? Vilken som innerliga bad, att de som där vore närvarandes skulle arresteras, och var och en göra honom fyllest i allahanda måtto, vilket han ock för[värvade] (∴ utverkade) av konungen, icke emotståndande att sådan sak var på ärkebiskopens vägnar i Rom tillföre främjad. Men konungen ville icke, att förbenämnde sak skulle i Rom främjas eller ändas. Då böd han ärkebiskopen, att sådan sak skulle ransakas här i riket, lovandes att honom skulle ske fyllest för hans skada och orätt i allahanda måtto. Åt (∴ med) vilket ärkebiskopen lät sig nöja.

På det sista därefter bleve där framtagne några brev för konungen och läsne, vilket vi icke aktade till [var] punkt [vad] de hade innebära. Men vi kunde sedan gissa efter konungens spörsmål, att denna (∴ dessa) breven lydde emot andelige her- rar och ädele män, som då när voro och hade förnämnde brev förseglat. Och det första spörsmålet var till biskopen till Linköping, om han hade sådane brev beseglat. Vilken där till svarade ja, men han ville förvara sig för tillkommande fall och skottsmål. Då bekände han sig hava gjort en protestation, och blev hans ursakelse (∴ ursäkt) och protestation framhem- tad och uppenbarliga läsen. Där näst efter blev var och en av biskoparne och riksens råd ett sådant spörsmål föregivet, var vid sin stat(um), och var lade vinning om att göra sin ursäkt och uppenbara sin rättvisa i det ärendet. Varföre efter mångehanda, som dem blev föregivet, ibland tvedräktigom — och dem hade mångom ärende före att giva — då bekännes vi med gud, att vi icke aktade vad där sammastädes blev sagt eller handlat, för- denskuld att det tycktes intet gälla oss uppå, utan vi ginge och talade oss emellan om det [portarne] vore [bestängde] och så många män var [där] i deras vånda, varföre vi ock lade vår vinning om, huru vi skulle kunna komma där ut, fördenskuld att vi vore en part ganska mycket förfärade för sådan sak.

Därnäst en liten stund gick konungen ut och rådet blev sittandes att ransaka och ända allahanda saker allt intill mör- kan kväll. Sedan bleve ljusen inhemtade, och likavisst som Judas Iscariot ville gripa Christum och förråda [honom], så

kom Cla[us] Bille och Söfrin Norrby efter omildaste konungens bud med lyktor, bloss och med ganska många beväpnade män, både föregångandes och efterföljandes, och besåge allom salen omkring och letade idkeliga, vem de skulle taga och utleda. Först utkallade de biskoparna och några ädele män, sedan ledde de uti tornet i stora hopar mäktigt många både ädele och oädele kvinnor och män till ett ynkeligt mord, som det väl beviste om andra dagen hände. Därnäst de som då igen lemnade var (när) det gjorde[s], de voro så med räddhet och undran bekymrade, att vi hoppades ingen fred eller trygghet, utan voro som en fårahop, som är skickad till döds. Och sedan att många voro uthemtade och nattens timmar tillstundade och klockan var vid 10, då voro de utkallade, alla prelater, kaniker och prester, evad stat(us) de helst voro, och ingen annan blev då ut- låten. När det var gjort, då bleve biskopar, prelater och pres- ter indrivne uti ett trångt rum, vilket icke väl tillbörligt var, undantagandes biskopen av Strengnäs och Skara, gud deras själ nåde, vilke som vore förvarade uti ett annat hus och vi icke såge sedan här i verlden, hoppandes att se dem i himme- len, när gud giver hämnd över oskyldigt blodsens utgjutelse. Och bleve vi i förbenämnde rum den natt utöver i sorg, bedrö- velse och stor ångest, som de ännu väl drage till minnes, som där då med voro.

Torsdagen där näst efter, som var 8(tava) Omnium sanc- torum, vid det klockan var vid nio på dagen, bleve alle bisko- par, prelater, kaniker och klostergivne män och så många som lärde voro tillhopa kallade på store salen, som de om aftonen utginge, till vilke herr Johannes Bellenacke mitt i deras sam- kväm (∴ församling) sådane spörsmål framförde, om de som have sig tillhopa svurit och enkannerligen tillhopa förbundet mot helge romerske stolen och Jesu ståthållare påven äre hållande för kättare. Om vilket spörsmål lärde män både i den helga skrift och i lagen sig om berådde, och svarade efter evange- lium och andelige rätten, att vilken med förbenämnde sak var- der funnen, han skulle hållas för en kättare. Men vad som därunder funnes (av) falskhet, svek eller grymhet och vad ont konungen och hans rådgivare hade betraktat i deras hjerta med detta spörsmål, skall gud känna, som ransakar alla hjer- tan och tankar, och vi då det icke kunde förstå, icke gick där heller någon dom eller sententia efter sådane spörsmål eller svar. Och skall gud vara vårt vittne, att vi på den tid icke kunde förstå, till vad ända förnämnde spörsmål vart gjort. Därefter skulle det samkvämet (∴ församlingen) komma igen i det trånga rummet, där vi vore tillföre inestängde.

Om samme dag strax måltiden var gjord i sorg och bedrövelse, då kom ett bud och sade, att biskoparne av Strengnäs och Skara leddes ut fångna utav slottet. Vilket när vi hörde det, begynte vi alle att skälva och föllo i stor räddhåga. Då svarade biskop Bellenack, som då var när, och sade: Det är icke möjligt, att Hans K[onunglig] M[ajestä]t djärves att göra något ont på sådane män, varföre är sådane lögn och skvaller intet troendes. Av vilke ord vi finge ock någon lisa efter den grymme tidende oss blev först buden. Något därefter kom där en igen med samme tidende som tillföre. Då svarade biskop Bellenacke, att det skulle sannerligen intet vara. Tredje gången kom där en tysk magister, benämnd mäster Hindrich, och ropade med gråtande ögon och sade, att det är nu i det nästa, att de skole räcka deras hals under svärdet. Då bleve vi alle hårdeligen bedrövade av osägelig sorg och räddhåga och löpo ut hasteligen alle tillhopa, först biskopar(ne), och de ville alle gå till konungen och förhindra, att han skulle sådan oredelig och grym gerning, som han hade länge betänkt, icke fullkomna. Då mötte oss den omilde man och blodgirige menniska mäster Dirich, full med svek och allehanda ondsko, vilken som ock var orsak och diktare med den omildaste konungen till allt det onda, som nu för sagt och skett är, och sade först på sin tysko och repeterade det på latino med sådane ord: Ser I ock väl till och betrakter denne här, att I icke förgås med de andre förrådare. När vi det hörde, då blev all menigheten bekymrad med sorg och räddhåga och icke djervdes gå längre fram före åt (o: förbi) förbenämnde mäster Dirich, och droge sig alle till det samme rum, där de tillförne voro, och blevo där den dagen och natten där inne intill andra dagen, bedjandes innerliga till gud med gråtande tårar, att gud allsmäktigaste ville värdigas att frälsa sig (o: dem) av den slemmaste dödsens våda, som de räddes undergå med de andre. Vilket ock så skedde samme dagen, när klockan var vid ett; då ginge vi av slottet, lovandes och hedrandes gud och hans helgon, vilken oss frälste av allra grymmaste konungens tyranni och omildhet.

Men vilken grymhet, deras maledicerade händer och beklagande läppar bedrevo över (o: med) de värdige fäder och oskyldige biskopar, herrar, ädle män, riddare, borgmästare och andre redelige borgare och män, som väl vore all ära och dygd värde, när de dem utledde, vem kan det någon tid förtälja? På det sista låte de dem halshugga och icke var ändå deras ondsko fullkommen, att de döde kroppar lågo välte i träcken och deras egen blod, utan mente ändå, att de voro ovärdige begravas, och låte så förbränna allas förbemälte döde kroppar med stränge

herres, herr Stens lekamen, vilken som var långligen begravnen efter den heliga kyrkiones sedvänjo, sammaledes hans herradömes barn, näppeligen 7 dagar gammalt, av sin grav uppriva, vilket de ock med slik stor vanheder låto förbränna. Vad där mer är skett än nu skrivet är det må de utfylla, som då voro med i rådet och rätten och i allahanda handel, därtill besynnerligen utvalde».

Utöver de här meddelade tre relationerna av förstahandsvittnen till Stockholms blodbad föreligger från svensk som dansk sida en serie officiella framställningar. De flesta är i form av manifest, utgångna under åren 1522—1523¹. Samtliga har tjänat som vapen i slutkampen mot Christiern II; deras uppgift har varit att rättfärdiga omstörtningen och omstörtarna. För fastställande av händelseförloppet saknar de värde. Men för den uppfattning därav, som kommit att slå rot, har deras betydelse varit enorm. Spåren av dessa framställningar möter överallt i svensk, dansk och tysk litteratur.

Till dessa officiella framställningar sluter sig den samtida och nära samtida historieskrivningen. Denna står mer eller mindre, i detalj som i helhetsuppfattning, i beroende av dem. Men hos somliga av dessa historieskrivare, Paulus Eliæ, Svaning, Olavus och Laurentius Petri, glimtar ställvis en aning om ett riktigare sammanhang och förekommer en och annan exaktare uppgift.

III.

Av de grundläggande källskrifterna till historien om Stockholms blodbad har de huvudsakliga, såsom av det föregående framgått, varit kända sedan långt tillbaka. Det sätt, på vilket de värdesatts, är karakteristiskt för olika skeden av den historiska kritiken. Tre forskare dominerar: Allen, Paludan-Müller, Erslev².

¹ Huitfeldt VII, 281; Konung Gustaf den förstes registratur I, 8, 66. Jmfr Allen III: 2, 471.

² Allen III: 1, 303; Paludan-Müller, 351; Erslev i dsk Hist. Tidsskr. VI: 3, 127. Jmfr Emil Hildebrand i sv. Hist. tidskr. 1918, 125, och Gottfrid Carlsson smst. 1920, 123.

När Allen i sitt stora verk om Christiern II skildrade Stockholms blodbad, underlät han helt att markera de olika källornas olika art och beskaffenhet. Han tog ingen hänsyn därtill. Kanikernas relation var för honom lika »pålitlig» som Gustaf Trolles klagoskrift och sententian. Han begagnade alla källorna, och hans skildring lånade än från den ena än från den andra de lokalbetonade, pittoreskt verkande färger, som betingar dess höga litterära värde. Redan i Allens tid var emellertid romantikens historiemålning på avskrivning. Och med hans geniale samtida Paludan-Müller kom en första omläggning i källuppfattningen. Divergenserna mellan källorna stack Paludan-Müller starkt i ögonen, och han fann nödvändigt träffa ett val mellan å ena sidan uppgifterna i Gustaf Trolles klagoskrift och sententian, å den andra uppgifterna i Uppsalakanikernas relation. Men så ofullgånge var den allmänna teori han skapat sig av de historiska källornas klassifikation, att dessa i grunden helt olikartade skriftstycken för honom tedde sig som tre likartade historiska berättelser. Vilken kom sanningen närmast? Han besvarade spørgsmålet med att förklara, att då kanikerna var med om att avge sententian, Christiern II redan stod med bödelsyxan i handen; det följer därav, fortsatte han, att de då saknat möjlighet och frihet att säga vad de visste var sanningen. Denna möjlighet och frihet har de däremot haft, då de gjorde sin relation. Denna kommer alltså sanningen närmast. Och för Paludan-Müller kom också relationen att helt bilda grundlaget för framställningen.

Paludan-Müller skrev 1874. De följande årtiondena gav historisk forskning en ny metodisk inriktning efter fastare och objektiva linjer. När Kristian Erslev 1891 ånyo upp tog spørgsmålet om Stockholms blodbad till behandling, tvangs han också in i direkt frontställning mot sin närmaste föregångare. En ny omläggning i uppfattningen av källorna följde. Aktstyckena och relationen fördelades nu på de skarpt skilda grupper, som angetts i det föregående, och Uppsala-relationens sanningshalt prövades på aktstyckena. Erslevs inlägg blev på detta sätt grundläggande. Det hör liksom

Martin Weibulls Mémoires de Chanut (1887—88) och Harald Hjærnes Reformationsriksdagen i Västerås (1892) till de arbeten, som betecknar det kritiska genombrottet i nordisk historieforskning. Men det tecknar tiden att, med alla Erslevs stora förtjänster om dokumentens klassifikation och vad därav följde, interpretationen av dokumenten inte stod fullt på samma höjd, att någon ingående undersökning av källornas beroende av varandra inte företogs och att till följd därav någon klar bild av den omvandling stoffet varit underkastat i relationen inte kunde framkomma. Resultatet av Erslevs värdesättning blev, att brister och förtjänster vidlåde den ena som den andra källgruppen. Man har, uttalade han, inte att lägga endast den ena av dem till grund, utan att »taga hänsyn till begge, sammanarbeta dem och söka sanningen, där det är mest grund till att se den». En ståndpunkt, där resultatet lätt löper fara att fluktuera.

Utgångspunkt för en säker värdesättning av källorna till blodbadets historia måste, såsom Erslev hävdade, vara de två bevarade aktstyckena. Den väg han med sin klassifikation anvisat är den väg, som här skall följas.

I samband med återgivandet av det första aktstycket, Gustaf Trolles klagoskrift, har gjorts gällande, att denna förelagt redan vid förhandlingarnas början den 7 november. Det kan, då hela argumenteringen under trycket av vad som närmast följde kom att helt bortelimineras, inte vara tal om att skriften inte skulle vara fullt autentisk¹. Mot det andra aktstycket, sententian, har Huitfeld gjort påståendet, att Christiern II först efter blodbadet nödgat de andlige att i denna »giva beskrivet vad de engång rådvis hade sagt honom före, hans sak därmed att besmycka»². Paludan-Müller har, såvitt man kan se, anslutit sig härtill³. Påståendet är en lös förmodan. I själva verket visar Uppsalakanikernas relation,

¹ Se ovan s. 9.

² Huitfeld VII, 148.

³ Paludan-Müller, 371.

att de andlige sammanträtt före blodbadet den 8 november, dagen för sententians utfärdande. Den älsta avfattningen av relationen, konceptet, ger därutöver vid handen, att kani-kerna, vad senare skall visas, då ännu talat om de anklagade såsom »dömande kättare» och inte vågat direkt förneka, att dom avsagts¹. Tvärtom låter sig detta senare utläsa ur deras förblommerade uttryckssätt. Sententian i sitt beseglade original är liksom klagoskriften att anse såsom autentisk.

De båda aktstyckena framstår, vad tidigare framhållits, såsom moment i själva det ifrågavarande händelseförloppet. Med utgångspunkt från att de är autentiska följer därav, att Gustaf Trolle är den som väckt klagomålen, att han gjort det på de i klagoskriften angivna grunderna och att det yrkande, i vilket hans skrift utmynnar, är det yrkande, han låtit framföra inför konungen. På lika sätt är sententian, sådan den föreligger, den andliga domstolens dom och den motive-ring för denna, som den innehåller, alltigenom domstolens motivering. Men häri ligger självfallet inte, att de grunder Gustaf Trolle framdrog för sin klagan eller den motivering de andlige gav för sitt domslut är i överensstämmelse med de verkliga förhållandena, inte heller att de båda aktstyckena i övriga refererande delar är det. Varje faktum kräver här särskild prövning.

Med utgångspunkt från de så beskaffade aktstyckena har man att värdesätta relationerna. Man är här framme vid ett historiskt stoff, som på helt annat sätt och i långt vidare omfattning är osäkert och tvivelaktigt. Hur tvivelaktigt och osäkert framgår av det följande.

Man behöver inte läsa långt i den älsta av dessa relationer, Christiern II:s proklamation till häraderna i Väster-götland, för att uppdaga, i vilket nära beroende den står av de tidigare uppsatta klagoskriften och sententian. I själva verket är proklamationen för så gott som allt vad som rör förhistorien till blodbadet skriven direkt på dessa och smy-

¹ »Icke heller efter sådana spörsmål eller svar, *det vi kunde förstå, efterföljde någon dom eller sententia*». Sv. Hist. tidskr. 1918, s. 120. Jmfr nedan s. 40.

ger sig gärna ordagrannt efter dem. Endast ett par reala olikheter förekommer.

Enligt sententian är det kaniken mästare Jon, som onsdagen den 7 november framburit Gustaf Trolles klagoskrift; klagoskriften visar i sin ordning, att ärkebiskopen fört inte endast sin egen, utan bland annat också sin företrädares Jacob Ulfssons och biskop Ottos av Västerås talan. Proklamationen framställer däremot förhållandet så, att Gustaf Trolle, Otto av Västerås och mästare Jon, den senare såsom ombud för ärkebiskop Jacob, var och en i sin ordning framträtt och muntligen framsatt sina klagopunkter. I ena fallet ger den skriftligen framburna anklagelsen, i det andra de muntligen gjorda anklagelserna anledning till vad som följer. Uppgifterna, sådana de föreligger, låter sig inte harmonisera. Men valet mellan dem låter sig träffa. Det visar sig nämligen vid en granskning, att de av var och en av de tre enligt proklamationen framburna klagopunkterna är direkt och nära ordagrant hämtade ur Gustaf Trolles, av honom ensam ingivna klagoskrift. Denna klagoskrift förelåg redan vid förhandlingarnas början. Punkterna är sålunda bevisligen formulerade och framsatta inte av de tre, utan av ärkebiskopen. Omläggningen i proklamationen har emellertid inte saknat grund. Gustaf Trolle var personlig motståndare till de anklagade. Anklagelsen fick i allmänhetens ögon en helt annan vikt, då den utom av honom frambars även av två andra den svenska kyrkans biskopar. Det är otvivelaktigt häri man har att se grunden till omläggningen.

På de klagopunkter, som i proklamationen fördelats på de tre biskoparna, följer i denna också vissa gemensamt framförda. Här möter den andra reala olikheten. Det tidigare berörda sammansvärjelsebrevet av 1517 framlades först efter föredragandet av Gustaf Trolles klagoskrift; det är, såsom redan framhållet, heller inte beaktat i denna. Men proklamationen upptager dess innehåll bland de ursprungliga gemensamt framförda punkterna. Inadvertensen i framställningen är också här tydlig.

Proklamationen understryker i övrigt sententians cen-

trala betydelse för händelseutvecklingen. Den gör konungen endast till exekutor av straffet, det straff, som tillkom de personer, vilka genom denna dömts såsom kättare.

Vänder man sig från den älsta av Christiern II:s relationer om blodbadet till den yngre, den till påven ställda, är det lätt nog se, hur genomsyrad denna relation är av förvanskande tendenser. Vad det gällt har varit att möta en spirande opposition mot blodbadet, framför allt att ställa det öde, som drabbade två av de svenska biskoparna, Matthias av Strängnäs och Vincent av Skara, i en för kurian acceptabel belysning. I detta sammanhang framställs i så skärpta ordalag som möjligt påvens egen legat Arciboldus såsom medansvarig i svenskarnas rebellion. Sententians avkunnande och innebörd förtiges, helt naturligt, då denna ju varken ägde eller kunde äga tillämpning på biskoparna. I stället uppdukas för påven historien om en krutkonspiration och göres blodbadet, enkannerligen de två biskoparnas undergång, till en oförutsedd följd av denna, resultatet av ett handgemäng, i vilket krigsfolket till självförsvar och i hastigt mod inlätit sig. Konungen själv ställer sig helt ovetande om massakern före dess utbrott. Händelseförloppet står här helt i strid med aktstyckena och med vad Christiern II själv tidigare i proklamationen låtit göra gällande. Syftet är genomskinligt. Det har gällt det egna försvaret. Samtidigt betonas skarpt betydelsen av 1517 års sammansvärjelsebrev och förvanskas dettas innehåll och betydelse delvis till de sammansvurnas nackdel: dessa helgerånare, schismatiker och häretiker skall ha förbundit sig att bringa om livet exekutorerna av eventuella påvliga förordningar mot dem, och hade gud inte ingripit — ty det är hans finger, som skönjes i massakern — skulle det varit att frukta, att Sverige helt utsöndrat sig ur gemenskapen med Rom. Syftet är även här genomskinligt. Konungen betonar därutöver, att hans sammankallande av rikets store och rådet i Stockholm i november 1520 endast gått ut på att få sant besked om roten och upphovet till de händelser, som gått förut. Avsikten har varit enbart denna.

Av vida större betydelse än värdesättningen av de två

relationerna från Christiern II:s kansli är på grund av den tilltro, som skänkts den, värdesättningen av Uppsalakanikernas relation. Kritiken rör sig här med vida större svårigheter.

Utgångspunkten ger sig själv: en rent formell jämförelse mellan relationen å ena sidan, klagoskriften och sententian å den andra. Föreligger rent formellt någon den förras beroende av de senare?

Förhållandet framgår klart, om man jämför vad sententian har att berätta om händelserna torsdagen den 8 november med motsvarande delar av relationen.

Sententian.

Torsdagen näst efter Omnium sanctorum vore vi (Ϟ: Göstaf, ärkebiskop, Jöns i Odense etc., biskopar, Jören Tursson, domprost, etc., doktor Larens av predikareorden, mäster Mattis etc., kaniker) tillhopa kallade . . . i store salen . . . och satte . . . mäster Jon i rätta för oss, om samme missgerningar icke vara uppenbart kätteri emot romarekyrkan. Då anammade vi det ärende till oss och övervägde det . . . Och efter . . . de . . . sig bebundo . . . och besvuro . . . i vilke förskrivne stycker (de) trätt have itrån den helga romerska kyrkans lydno . . . vi icke annat finna kunna efter den heliga kyrkans, kejsarens och Sveriges lag än . . . skole . . . de för uppenbare kättare hållas.

Relationen.

Torsdagen där näst efter . . . Omnium sanctorum . . . bleve alle biskopar, prelater, kaniker och klostergivne män . . . tillhopa kallade på store salen . . . till vilke herr Johannes Belle-nacke . . . sådane spørsmål framförde, om de som have sig tillhopa svurit och . . . tillhopa förbundit mot helge romerske stolen . . . äre hållande för kättare. Om vilket spørsmål lärde män . . . sig om be-rådde och svarade efter evangelium och andelige rätten, att vilken med förbenämnde sak varder funnen, han skulle hållas för en kättare.

De här anförda parallellställena visar, att ordningsföljden väl kan vara rubbad, men att samma ord, satsfogning och gång i framställningen återfinnes på båda ställena. Vad

relationen innehåller i de här citerade delarna för den 8 november har endast kunnat skrivas på grundlag av sententian.

Gustaf Trolles klagoskrift ingår i denna senare. Det framgår redan härav, att kanikerna vid relationens uppsättande måste hava haft kännedom även om klagoskriften. Differenserna i grunduppfattningen har emellertid här skarpare inverkat. Inte desto mindre röjer sig kanikernas relation även här formellt influerad av förslaget.

Klagoskriften.

Högmäktigaste herre . . . jag Göstaf, . . . ärkebiskopi Uppsala, förmanar . . . på eders nådes konungslige ed, som eders nåde svor mig . . . då jag . . . krismade och vigde eders nåde . . . att eders nåde ville hjälpa mig . . . och våra kyrkor . . . (till) rätt över desse . . . uppenbarlige kättare, som är först . . . herr Sten, fru Sigrid, fru Kristin . . . Och står mig dem ingalunda till att anamma till någon vänlig förlikelse . . . Desse . . . hade först beställt mig . . . Stäket hava de . . . nederbrutit . . . desslikes . . . där uttagit och av Uppsala domkyrka . . . alle . . . clenodia . . . Hjelper oss . . . den helga kyrkans gods igen och skadeböter . . . Och begärer jag behindring på allas deras personer.

Att Uppsalakanikernas relation formellt står i beroende av sententian och klagoskriften har inte tidigare beaktats. Förhållandet är emellertid nog så naturligt, då kanikerna även varit med vid utfärdandet av sententian och i varje fall den ene av dem sigillerat. Fastställandet av detta beroende

Relationen.

När konungen satt på domstolen i store salen, då kom ärkebiskop Göstaf och beklagade sig ganska hårdeligen mot dem, som hade molesterat och berövat Uppsala domkyrka, när Stäket var beställt, och dem som det nederbröte, först och främst mot herr Sten . . . fru Kirstina, deras hjälpare och styrkare . . . för konungen, begärandes på hans konungslige ed, som han gjorde, när han kröntes, att han skulle göra . . . att kyrkion och honom måtte ske fyllest för den orätt och skada dem vart gjort mångelunda. Vem konungen så svarade: Herre ärkebiskop. Lyster eder icke hava framgång i denne sak med sämja och förlikelse . . . Vilken som innerliga bad, att de som där vore närvarandes skulle arresteras, och var och en göra honom fyllest.

är grundläggande för en rätt uppfattning av relationen. Varje avvikelse i dennas innehåll från innehållet i de båda aktstyckena får därmed förhöjd och signifikativ betydelse.

Redan Paludan-Müller och efter honom Erslev har, såsom tidigare berört, skarpt framhållit, att avvikelser finnes. Det gäller till en början att konstatera vilka. Vi vänder oss därvid först till vad som skall ha inträffat onsdagen den 7 november.

Enligt sententian är det mästare Jon, kanik i Uppsala, som denna dag för konungen och riksrådet förelägger Gustaf Trolles klagoskrift. I motsats härtill låter relationen ärkebiskopen själv träda fram som klagande part och muntligen framlägga anklagelsepunkterna. Dessa gällde enligt Gustaf Trolles egen utsago i det ännu bevarade dokumentet, som förelades, Sten Stures och hans anhängares förbrytelser inte endast mot ärkebiskopen själv och hans kyrka, utan också mot hans företrädare Jacob Ulfsson, biskop Otto av Vesterås, mästare Jon samt klerus i dess helhet i Uppsala och Vesterås stift, enligt relationen endast de anklagades förbrytelser mot Gustaf Trolle och Uppsala domkyrka. I klagoskriften står de anklagade i Gustaf Trolles ögon såsom uppenbara kättare, och han begär jämte restitution, skadegäld och arrest på deras personer även och i första hand rätt över dem såsom sådana uppenbara kättare. Relationen har en helt annan framställning. Den känner ingenting om att klagan gått ut på kätteri. Enligt relationen begär ärkebiskopen endast, att kyrkan och honom måtte ske fyllest för den orätt och skada, som var dem gjorda, och att de närvarande måtte arresteras. I klagoskriften faller Gustaf Trolles ord: »Och står mig dem ingalunda till att anamma till någon vänlig förlikelse för sådant uppenbart kätteri». I relationen är frågan om förlikning framställd i dialogform. Konungen vänder sig, efter det att Gustaf Trolle framsatt sin klagan, till ärkebiskopen och säger: »Herre ärkebiskop. Lyster eder icke hava framgång i denne sak med sämja och förlikelse, där efter som gode män kunna ransaka, eller velen I det allenast med lagen bepröva?» Ärkebiskopen beder då »inner-

liga» om arrestering och fyllestgörelse. Och han utverkar detta på trots av att målet redan skall ha kommit till handläggning i Rom.

Lika skarpt i ögonen fallande som här är avvikelserna mellan sententians och relationens framställningar av händelserna den följande dagen, torsdagen den 8 november.

Enligt båda källorna sammankallas denna dag en församling av andlige. För denna församling framlägger enligt sententian samme mäster Jon, kanik i Uppsala, som dagen förut framlagt ärkebiskopens klagoskrift, skuldfrågan till besvarande. Enligt relationen är det inte mäster Jon, som gör detta, utan Johannes Bældenak, biskopen av Odense. Skuldfrågan har i sententian formuleringen, om de i klagoskriften anförda missgärningarna av Sten Sture och hans parti inte vore uppenbart kätteri mot romarekyrkan. I relationen är allt sammanhang med Gustaf Trolles anklagelse borta. Relationen känner, som nyss framhållet, ingenting om en tidigare kätterianklagelse. Enligt denna har Johannes Bældenak, utan att någon anklagad nämndes, endast ställt det rent allmänna spørsmålet: är de som svurit sig tillhopa och tillhopa förbundet sig mot den romerska stolen att hålla för kättare? Svaret är i båda dokumenten fällande, men de fällde rubriceras fortfarande som då spørsmålet ställdes: i sententian såsom uppenbara kättare, i relationen endast såsom kättare. I sententian grundas avgörandet på den heliga kyrkans, kejsarens och Sveriges lag, i relationen på evangelium och andliga rätten. Det är enligt sententian fråga om en verklig sententia, dom. Enligt relationen efterföljde inte någon dom eller sententia.

Rent formella överensstämmelser föreligger sålunda mellan relationen samt klagoskriften och sententian. De tre kaniker, som gjort den förra, har inte blott varit med vid utfärdandet av sententian: de har också haft denna och klagoskriften som grundlag. Inte desto mindre är deras framställning i relationen en helt annan. De till och med förnekar sententians och i grunden även klagoskriftens existens. Vilka har orsakerna varit?

Den första iakttagelse, som i detta sammanhang erbjuder sig, är en i ögonen fallande förändring ifråga om de agerande och dem, mot vilka de brott, som beivras, skall ha förövats. Man kunde i Christiern II:s proklamation iakttaga, hurusom den ende anklagaren i klagoskriften här förvandlade sig till tre. I relationen kvarstår Gustaf Trolle som ensam anklagare, men han för här talan endast för sig själv och Uppsala domkyrka, inte också, som han i klagoskriften gör, för Jacob Ulfsson, Otto av Västerås och mäster Jon — samtliga tre är borteliminerade. Och bortelimineringen stannar inte här. Frånsett att mäster Jon även försvinner ur sammanhanget med anklagelsens framförande, mister han i relationen också den roll av aktor han enligt sententian haft den följande dagen. Det har emellertid även för kanikerna varit nödvändigt ha en man, som denna dag ställde spørsmålet: skyldiga eller inte skyldiga? Och mäster Jon i sententian förvandlas då till en annan mäster Jon, Johannes Bældenak.

Erslev har sökt förena dessa stridiga uppgifter, och de som kommit efter har följt honom. Det faller sig naturligt, menar han, att sententian endast omtalar vad som i juridiskt avseende var avgörande, Gustaf Trolles skriftligt formulerade anklagelse, och det ligger intet underligt i att öronvittnena »särskilt» — även här borde stått »endast» — lagt märke till de muntliga förhandlingarna. Gustaf Trolle skall enligt Erslev först muntligen ha uttalat sig om sina klagomål och sedan skriftligen i något ändrad form låtit inlämna dem. Vad mäster Jon och Jens Bældenak angår, menar han, att inte heller här föreligger oförenliga uppgifter: det kan tänkas, att först den senare, sedan den förre uppträtt. Men förmodligen har, då domstolen konstituerats, säger han, mäster Jon först förelagt målet, därefter biskop Jens, som själv hade säte bland domarna, lett överläggningarna om det kyrkorättsliga spørsmålet¹.

All harmonisering är i historisk vetenskap vansklig. Den för i regel till reallt ohållbara slutsatser. Här är den utesluten.

¹ Erslev, 142, 163.

Vad man i detta sammanhang kan konstatera är, att Gustaf Trolle den 7 november fört talan, och gjort det skriftligen, inte endast för sig själv, utan även för de tre andra — man har själva hans inlämnade klagoskrift i behåll. Denna klagoskrift låter sig inte jäva, och den säger det ofrånkomligt. Men vidare också, att mästern Jon, som framlade klagoskriften, följande dag varit aktor. Domprosten Jöran Turesson, en av relationens egna författare, har själv endast någon timme senare jämte ett flertal andra med hängande sigill under sententian intygat detta. Saken är för oväsentlig, för att en osanning här rimligen skulle kunna förmodas. Dessa säkra fakta, som Uppsalakanikerna kände, borteliminerade de i sin relation. De insatte i stället nya. Varför? Tendensen är tydlig. Den avslöjar dem. Bortelimineringarna har endast kunnat gå ut på ett enda: att föra så många som möjligt av det svenska klerus utanför skottlinjen. Av de som fördes utanför var den ene en tidigare ärkebiskop av Uppsala, den andre biskop av Västerås, den tredje en mycket nära kollega till kanikerna själva. De nya fakta, som insattes, faller i tråd härmed. Samtidigt med att bördan avlyftades på ett håll, flyttades den över eller lades så mycket tyngre på andra. Dessa andra var två. Ingen skonsamhet behövde visas dessa; tvärtom var det taktiskt och politiskt riktigt att drabba dem. Den ene var den i tidens svenska historia ökände främlingen Jens Andersen. Man behövde inte befara, att något finger skulle höjas till hans försvar. Den andre, Gustaf Trolle, hade kanikerna under de långa och bittra fejderna, både före och efter blodbadet, följt i vått och torrt; de hade varit hans trognaste vapendragare. Nu, då relationen gjordes, 1523, var mannen en fallen storhet, biltog utanför sitt fäderneslands gränser, för det makthavande partiet i Sverige, i första hand för Gustaf Vasa, den mest förhatade av dem som under den föregående tiden axlat en politikers kappa. När han i relationen står fram och anklagar, blir det i sitt eget och sin domkyrkas inskränkta intresse. Och när han begär och beviljas rättvisa, ställes han i en belysning, som bröte han gällande rätt och ordning: vad han ut-

verkar utverkar han på trots av att målet redan skall vara under handläggning inför ett annat och högsta forum, den romerska kurian. Hans roll skärpes omsider till det för samtiden hart när bizarra. Det sker, då kanikerna återger hans uttryck i klagoskriften om den vänliga förlikningen i dialogform. Gustaf Trolle och Christiern II konfronteras. Tyrannen, den omilde konungen, söker beveka ärkebiskopen till sämja och förlikning. Gustaf Trolle avslår.

Tendensen är helt genomförd. Man frågar sig: är förhållandet med relationens uppgifter i övrigt likartat?

Den dominerande händelsen den 8 november är framställandet av kätterispörsmålet och i sammanhang därmed avkunnandet av sententian. Det grundläggande kan här, såsom redan Erslev starkt pointerat¹, inte diskuteras: denna sententia har avkunnats; den har, liksom kätterispörsmålet måste ha gjort, lytt på bestämda namngivna personer; den har utmynnat i att dessa vore att hålla för uppenbara kättare. Sententian själv, ännu i sitt original bevarad, är beviset. Men, säger kanikerna, denna sententia, under vilken i varje fall den främste av dem, domprosten Jöran Turesson, hängt sitt ännu bevarade sigill, har aldrig existerat. Spörsmålet om katteri ställdes aldrig så, att det kom att gälla vissa namngivna personer, de anklagade, och uppenbart katteri; det ställdes fullkomligt allmänt och blev lika allmänt besvarat. Svaret avgavs muntligt. Det lydte endast på kättare.

Det är inte för intet, som kanikerna, efter att ha uppdukat detta, omedelbart övergår till att orda om konungens och hans rådgivares falskhet och grymhet, svek och ondska. De fortsätter med att försäkra, att de inte kunde förstå meningen med det hela. De tar gud till vittne på att de här talar sant. I själva verket var det nog så nödigt att göra detta. Ty kanikerna har här omvandlat själva det centrala i händelseförloppet. Den framställning de gett är ofrånkomligt falsk. Men tendensen är även här tydlig. Den går i samma linje som tidigare. Då de svenska prelaterna bortelimineras, gällde det att skona dessa; då sententian av-

¹ Erslev, 135.

fördes och kätterspörsmålet med svaret därpå omvandlades, för kanikerna att skona — sig själva. Sententians avförande och dess ersättande med det muntliga uttalandet utan bestämd adress förde samtidigt vidare. Även här kom bördan, avlyft på ett håll, att läggas så mycket tyngre på ett annat. Motpartens framfart blev laglös, och laglösheten blev så mycket skarpare framhävd, som kejsarrätten uttogs ur det muntliga uttalandets premisser. Kejsarrätten bestämde straffet för kätteriet. Straffet var döden.

Den omvandling kanikerna sålunda lät själva det centrala händelseförloppet den 8 november undergå i relationen, kunde i sina verkningar inte bli inskränkt endast till detta. Den kom att skarpt återverka även på relationen i övrigt. Kanikerna har, sedan sententian avförts och kätterspörsmålet med svaret därpå omvandlats till ett rent allmänt uttalande, även måst omvandla själva det huvudmoment, om vilket förhandlingarna föregående dag enligt aktstyckena rört sig.

Den röda tråden i förhandlingarna denna dag var enligt aktstyckena spörsmålet om kätteriet. Aktstyckena är här ofrånkomliga. Varje skytt av detta spörsmål måste försvinna ur relationen. Ty var spörsmålet framme redan på onsdagen, hade kanikerna nödvändigtvis måst förstå vad det innebar även i den allmänna form det skall ha haft, då det ställdes på torsdagen. Varje läsare av relationen hade i varje fall förstått det. Och det hade varit meningslöst pointera, att det blev framställt och besvarat rent allmänt. Kanikerna uttog allt om spörsmålet under onsdagen. De lät i sin relation Gustaf Trolle framstå och begära endast arrest och fyllestgörelse för liden skada¹. Först därmed var de själva utanför skottlinjen.

¹ Det heter i relationen efter det att Christiern II framställt sin fråga om förlikning, att ärkebiskopen »innerliga bad, att de som där vore närvarandes skulle arresteras, och var och en göra honom fyllest i allahanda måtto, vilket han ock förvärvade (o: utverkade) av konungen, icke emotståndande att sådan sak var på ärkebiskopens vägnar i Rom tillföre främjad. Men konungen ville icke, att förbenämnde sak skulle i Rom främjas eller ändas. Då böd han ärkebiskopen, att sådan sak skulle ransakas här i riket och ändas,

Men det återstod ännu en möjlighet. Det var alltid möjligt, att den man, som begärt relationen, Gustaf Vasa, eller någon annan, under vars ögon den kunde komma, mer eller mindre dunkelt hört något om att kätteriet varit före på onsdagen. Under sådana omständigheter har det varit nödvändigt för kanikerna att, såvitt görligt, gardera sig mot eventuella inkast. De har vetat att gardera sig. Det har skett efter två linjer.

Det är redan framhållet, att aktstyckena endast känner Gustaf Trolles skriftligen avfattade, ännu förefintliga anklagelse, framlagd på onsdagen, relationen endast, att Gustaf Trolle denna dag skall ha stått fram och muntligen anklagat. Varför detta uttagande av den skriftliga anklagelsen, som kanikerna kände så noga, och insättande av den muntliga?

lovandes att honom skulle ske fyllest för hans skada och orätt i allehanda måtto. Åt (o: med) vilket ärkebiskopen lät sig nöja.»

För interpretationen av detta ställe är att beakta, att orden »icke emotståndande» är, såsom redan Söderwall i sitt Lexikon över svenska medeltidsspråket anmärkt, en översättning av den vanliga latinska formeln »non obstante» och att orden »lät sig nöja» inte kan ha den nu enda betydelsen, vilken mer eller mindre innebär ett uppgivande av något man egentligen velat. Ärkebiskopen ernår helt vad han velat. Han har jemte arrestering av de närvarande begärt, att »var och en skulle göra honom fyllest i allehanda måtto», tydligen inom riket. Konungen har bjudit rannsaking inom riket och lovat honom »fyllest för hans skada och orätt i allehanda måtto». Betydelsen av »lät sig nöja» måste vara den i en äldre tids språk även förekommande: »var nöjd».

Det kan inte gärna vara tvivel om att den process i Rom kanikerna ovan åsyftar är den process, som ledde till bannlysningen och interdiktet över Sverige (jmf. ovan s. 3 och Acta pontificum Danica VI, 255, 294). Man känner numera alltför väl det påvliga arkivet för att ett misstag här skulle vara möjligt. Denna process, den enda av Gustaf Trolle i Rom förda, avsåg fyllestgörelse åt honom »i allehanda måtto» för de förgripelser, för vilka han från Sten Stures och hans anhängares sida varit utsatt. Anknytningen i relationen till denna process var ett nog så skickligt grepp: komme processhandlingarna på bordet, kunde kanikerna ur dem visa, inte endast att målet rörde Gustaf Trolle ensam (och med honom kyrkan i Uppsala), utan också att det ingenting hade med kätteri att skaffa.

Jmf. Gottfrid Carlsson i sv. Hist. tidskr. 1920, 131, där framställningen starkt avviker från den här givna.

Man har här den första av de två linjerna. Hade kanikerna talt om något skriftligt, kunde detta genast ha gett anledning till diskussion; det skriftliga begärts utrett eller på bordet, och hela deras konstrikt uppbyggda framställning kommit i fara att raseras. Otvivelaktigt är det därför, som de för all säkerhets skuld valt den muntliga anklagelsen. Ordalydelsen i en sådan svävar alltid mera eller mindre i det okontrollerbara. Den andra linje kanikerna följde är åstadkommen med ett vida enklare grepp. Efter det att Gustaf Trolle på onsdagen framställt sin muntliga anklagelse, berättar de, blev där framtagna några brev för konungen och lästa. Kanikerna har här tydligen inte vågat förneka det skriftliga. Men fortsättningen röjer dem. De aktade inte, säger de, i var punkt vad breven innebar. Och det enda de kunde gissa sig till efter spörsmål, framställda av konungen, var, att breven brukades såsom vapen mot andlige herrar och män av adel, som beseglat dem. De lägger här, alldeles som i sin osannfärdiga berättelse om kätterispörsmålets framställande och besvarande, särskild vikt vid att bli trodda. Ty yttermera bekänner de i sin relation inför gud, att de inte aktade vad som blev sagt eller handlat, ty det tycktes inte gälla dem själva uppå. Greppet är enkelt, det oftast använda, då den menliga ynkedomen kräves till svars för sina handlingar¹.

Det är mycket möjligt, att vad som efter sententians avkunnande förekommer i relationen om det sätt, på vilket kanikerna mottog underrättelserna om det börjande blodbadet och vad de själva gjorde för att hindra detta, kan vara i någon mån riktigt. Det är troligt. Men det torde knappast undgå någon, hur väl den starka färgläggningen tillrättalagts i enlighet med tendensen i övrigt. Episoden om hur bud på bud kommer om vad som förehades med biskoparna av Strängnäs och Skara, de andliges förvåning och förfäran

¹ Erslev framhåller, s. 143, hur ouppmärksamma de tre kanikerna varit, var gång ett dokument upplästes. Han tar utan vidare deras uttalande om breven på onsdagen för gott. Och han finner med stöd därav intet påfallande i att de i sin relation inte berör Gustaf Trolles skriftliga klagan.

accentuerar på det skarpaste kanikernas ovetenhet och oskuld. Det följande om hur alla de andlige ger sig i väg till konungen för att förhindra den oredliga och grymma gerning, som han länge hade betänkt, bidrager yttermera att ställa relationens författare i gynnsam dager. Dessa ovetande, oskuldsfulla andlige, till vilka kanikerna hörde, har inte blott varit fulla av förvåning och förfäran över det skådespel, som var i färd med att utveckla sig: de har också av all makt sökt att avstyra det. Det är en egen förtjänst de inte velat fördölja. Att de snöpligen misslyckades, tjänar endast att yttermera understryka motståndarnas blodgirighet och skalkhet¹.

Vad här anförts ger vid handen, att bestämda tendenser genomsyra hela relationen. Under dessas inflytande har personförhållanden och händelseförlopp, hela det historiska sammanhanget totalt omvandlats, i bästa fall mer eller mindre förvanskats. Relationen står i de punkter, där den låter sig kontrollera — och det är de allra flesta, i varje fall alla väsentliga — i oförsonlig strid med de verkliga förhållandena. Och dock har kanikerna själva varit med om vad de beskriver. De har känt, hur allt varit, Gustaf Trolles klagoskrift och sententian. Omvandlingen och förvanskningen är med-

¹ Ännu ett par påpekanden torde böra göras. Underrättelserna om vad som skedde med biskoparna av Strängnäs och Skara när, enligt relationen, under stigande tempo i tre olika repriser de andlige — det är diktningens episka tretalslag, som här är i funktion. Till belysning av kanikernas ståndpunkt och relationens litterära färg tjänar även ett annat förhållande. På mer än ett ställe i relationen iakttagas man ett återsken från Kristi lidandes historia. En av de mest åskådliga scenerna i relationen ges, då det beskrives, hur »likavisst som Judas Iscariot ville gripa Christum och förråda honom», Claus Bille och Söfren Norrby »efter omildaste konungens bud med lyktor, bloss och med ganska många beväpnade män» kommer och letar »idkliga vem de skulle taga och utleda». Stället är heroende av Johannes evangelium, 18. kapitlet, där »Judas, som förrådade honom», efter att ha tagit med sig sin skara, kommer till ortagården »med lyktor och bloss och värjor». Det skildras senare i konceptet till relationen, när blodbadet redan är i full gång, hur »de ledde ut att mördra» ädla män och andra, »begabbades dem i mångahanda mätto». Anknytningen till Matthæus, kapitlet 27, är tydlig: »när de hade begabbat honom . . . ledde de honom bort till att korsfästas».

vetna. Innehållet i relationen är uppsåtligt falskt. Allt förhållanden, som föranleder frågan, under vilka omständigheter denna relation egentligen tillkommit.

Relationen ger sig själv redan i de inledande orden utseende av att vara en rent historisk framställning av vad dess författare hört och sett efter konung Christierns kröning på Stockholms slott. Forskningen har karakteriserat relationen med utgångspunkt härifrån, och det har hållits för högst sannolikt, att Gustaf Vasa ombett de tre domherrarna att nedteckna sina personliga hågkomster från blodbadet för att på detta sätt få sakligt stoff till ett manifest, som man var i färd med att utfärda. Manifestet skall ha varit det manifest, som det svenska riksrådet under valriksdagen i Strängnäs 1523 lät uppsätta. Men detta manifest röjer inte, som det menats, någon påverkan av relationen. Man frågar sig: kan satsen om »hågkomsterna» vara riktig?

Den förnämste av dem som avfattat relationen var domprosten i Uppsala Jöran Turesson. Svaret på det framställda spørsmålet vinnes genom en inblick i hans levnadsomständigheter något före och vid tiden för relationens tillkomst.

Jöran Turesson hade alltid varit Gustaf Trolles och Christiern II:s man, och det visar sig, att han ännu länge efter blodbadet tog ärkebiskopens parti. På hösten 1521, då det danska väldet i Sverige helt föll sönder, begav han sig till Danmark. I motrörelsen mot Gustaf Vasa var hans fader herr Ture Jönsson, riksrådet och lagmannen i Västergötland, från dansk sida tilltänkt en ledande roll. Men denne avföll från Christiern II. Vid samma tid, som sonen anlände till Danmark, har fadern förenat sig med de svenska upprorsmännen. Under dessa omständigheter blev Jöran Turesson misstänkt och togs strax efter ankomsten till Danmark i fängsligt förvar; han satt därefter intill våren 1523 i »håktelse, torn och järn» hos ärkebiskopen av Lund. Först efter Christiern II:s flykt slapp han loss. Han begav sig då till sin faders gård Lindholmen uppe i Västergötland och anlände dit den 27 april. Men han har, efter vad som passerat, inte utan vidare vågat sig längre upp i Sverige. Han vågade det

först, sedan han fått del av ett brev från Gustaf Vasa till Ture Jönsson, daterat Uppsala den 13 maj. I detta brev erbjöd sig Gustaf Vasa att om domprosten begåve sig »hit upp», »vara honom till vilje i alle ty min makt tillsäger»¹. Jöran Turesson kan knappast ha varit framme hos Gustaf Vasa, som i slutet av maj begav sig till Strängnäs, förrän omkring den 1 juni; relationen nämner denne såsom riksföreståndare och är alltså avfattad före konungavalet den 6 juni samma år. Datum för relationen är därmed givet.

Det torde av det här sagda vara ofrånkomligt, att relationens uppsättande helt sammanfaller med tiden för Jöran Turessons återkomst. Ingen som tagit del av den föregående granskningen, kan under sådana omständigheter vara i tvivelsmål om läget. Den svenske riksföreståndaren har, innan han återgav Jöran Turesson hans domprosteri, kräft av honom och samtidigt av de två andra kanikerna fyllestgörande räkenskap för den händelse i november 1520, i vilken de tagit del. De har måst nedteckna sina »hågkomster».

Intet tvivel, att det för Jöran Turesson och hans kolleger från Uppsala gällt att skriva rätt. Det har för dem gällt kanske liv eller död, i varje fall deras timliga välfärd. Ett felskrivet ord och allt kunde vara förlorat. Originalen till sententian, som Jöran Turesson sigillerat, låg väl förvarat i Köbenhavn, men själv har han haft en klar och noggrann kännedom om dokumentet med den däri ingående klagoskriften — det gällde att komma ifrån så gott som allt vad dessa skrifter innehöll. Men hade Gustaf Vasa tillgång till dem? Det var en hart när förtvivlad situation.

Hur mycket det än var att spela va banque: Jöran Turesson beslöt sig för att betrakta klagoskriften och sententian såsom inte existerande. Det var enda möjligheten. Att hjälpare erbjöd sig, kan inte betvivlas. Bland sententians utfärdare var också Laurentius Andreae, ärkedjeknen i Strängnäs: han var nu Gustaf Vasas kansler. Det låg i Jöran Turessons makt att sätta hans ställning på spel. Men trots

¹ Allen III: 2, 220, 224, 452, 455, 456; Gottfrid Carlsson i sv. Hist. tidskr. 1920, 133. — Gustaf Vasas brev i Gustaf I:s registratur I, 56.

alla hjälpande händer: det kunde inte hindras, att Jöran Turesson mer än en gång var nära att förskriva sig. Det står i konceptet till relationen, att Jens Bældenak framställde kätterspörsmålet under formen, om de som förbundet sig mot den romerska stolen och påven »äre dömande kättare». ¹ Dömande — det kunde väcka tanken på dom. Men en dom är skriven, och en dom gäller alltid bestämda personer. Det blev i utskriften rättat till: »äre hållande för kättare». Samma osäkerhet ger sig tillkänna på ett annat ställe. I konceptet står: »icke heller efter sådane spörsmål eller svar, *det vi kunde förstå*, efterföljde någon dom eller sententia». ² Orden innebar inte något direkt förnekande, att dom avsagts. Men kanikerna hade alla tre varit bisittare i rätten, och hade det i utskriften kommit att stå dessa famlande ord, kunde Gustaf Vasa lätt ha förts till misstanke och till att begära närmare förklaring. Misskrivningen blev i tid observerad. Och kanikerna vågade, nödde och tvungne, risken att insätta: »icke gick där heller någon dom eller sententia».

Relationen ger sig sken av att vara en historisk berättelse och har alltid blivit fattad så. Den är ingen historisk berättelse. Den är, lika visst som Christiern II:s relation till påven, en försvarsskrift. Och den visar sig vara av liknande art som denna, fylld av oriktigheter och osanningar. Men i motsats till de flesta andra försvarsskrifter blev den så skickligt och omsiktsfullt komponerad, att det inte var möjligt upptäcka en enda röjande reva. Herr Jöran Turesson tog ånyo sin plats i Uppsala domkapitel.

Den kritiska granskningen och värdesättningen av de grundläggande källorna till historien om Stockholms blodbad är med det sagda avslutad. Det ligger i dess resultat, att den historiska rekonstruktionen måste följa andra linjer än tidigare. Den måste i allt väsentligt verkställas på grundval av de två bevarade aktstyckena, Gustaf Trolles klagoskrift

¹ Sv. Hist. tidskr. 1918, s. 120.

² Sammastädes, 120.

och sententian. Men därvid är *ett*, hittills nästan helt förbiset, av kapital vikt: en rätt interpretation. Det gäller att förstå dessa aktstycken, noga väga deras innehåll och punkt för punkt se detta mot bakgrunden av gällande rätt och rättsuppfattning.

IV.

Den första akten i det drama, som historien om Stockholms blodbad upprullar, är framläggandet av Gustaf Trolles klagoskrift.

Christiern II:s kröning var över. I tre dagar, söndag, måndag och tisdag, från den 4 till den 6 november 1520, hade fest följt fest på Stockholms slott. Dagen efter, den 7, samlades rikets råd, män och kvinnor av adel, klerker och borgare ännu en gång dit. De samlades i stora salen. Konungen var närvarande. Mäster Jon, kanik i Uppsala, framträdde inför honom. Han uppläste ärkebiskopens klagoskrift.

Denna klagoskrift riktade sig mot bestämda, namngivna anklagade, de flesta efter kallelse närvarande. Den stämplade dem alla såsom uppenbara kättare. Ärkebiskopen hävdade, att dessa kättare med sina »obekvämelige» och oärlige gerningar hade kastat sig »upp mot allan kristendomen». Gärningarna hade gått ut över gods, räntor och personer och riktat sig mot Gustaf Trolle själv och hans kyrka och prästerskap, ärkebiskop Jacob Ulfsson, biskop Otto av Vesterås och mäster Jon. De uppräknades och de skador ärkebiskoparna och kyrkan i Uppsala tagit värdesattes. Prästerskapet i Uppsala och Vesterås stift hade de anklagade, då ärkebiskopen och biskopen gripits, »emot all kristendomens förbud och skickelse» trugat till att säga messa. Ärkebiskopen erinrade konungen om den ed han svurit honom vid kröningen. Hans yrkande gick ut på att konungen ville hjälpa honom, de andra och »all kristendomen» till rätt över de uppenbara kättarna, att prelaternas och kyrkans gods måtte restitueras och »skadeböter» erhållas; därjämte begärdes arrest på de anklagades personer, tills konungen övervägt vad rätt över dem som han vore pliktig de förfördelade. Yrkandet gjordes under förklaring, att det ingalunda stod

ärkebiskopen till »att anamma till någon vänlig förlikelse för sådant uppenbart kätteri».

Denna klagoskrift upplästes för stängda dörrar. Vakter stod posterade vid dem. Ingen blev utsläppt.

Paludan-Müller har om klagoskriften hävdad, att Gustaf Trolle däri kräfter straff över de anklagade såsom kättare, och att skriften ideligen kommer tillbaka till detta, att de var uppenbara kättare¹. Erslev tog ståndpunkt häremot. Orden skulle vara riktiga, säger han, »om anklagelsen uppställde påståendet, att de anklagade voro kättare och sökte motivera detta, men så är det ingalunda». Ty, menar Erslev, trots allt tal om kätteri, är det inte detta det gäller; anklagelsen föres på grund av det våld, som tillfogats ärkebiskopen själv, nedbrytandet av Stäket, överfallen på ärkebiskop Jacob och biskop Otto och annat liknande. Vad ärkebiskopen yrkat är straff över och skadeersättning i denna anledning av ogärningsmännen².

Då det gäller att taga ståndpunkt till dessa divergerande uppfattningar om klagoskriftens innehåll, är ståndpunkten given redan av det förhållande, att bland de anklagade befann sig en död man, riksföreståndaren Sten Sture. Talan mot död man var enligt dåtida rätt möjlig endast i två fall: i mål som gällde majestätsbrott och i mål om häresi, det förra i anslutning till romersk rätt³, det senare, med utgångspunkt därifrån, sedan det 12. århundradets mitt enligt kanonisk⁴. Att här endast kan vara fråga om häresi, är självfallet.

Samma ståndpunkt som på denna väg vunnits, vinnes om man noga och verbalt följer gången i klagoskriftens framställning. Efter uppräknandet av de anklagade förklarar ärkebisko-

¹ Paludan-Müller, 369.

² Erslev, 156, 157.

³ l. 11 D. ad leg. Juliam maiest. XLVIII. 4.

⁴ l. 4 § 4 C. de hæret. l. 5; c. 6 C. XXIV qu. 2; c. 3 och c. 8 §§ 6, 7 in VI:to. de hæret. V. 2. Jmfr Paucapaleas Summa, ed. Schulte, 105, och Summa Rolandi, ed. Thaner, 101. För övrigt: Havet, L'hérésie et le bras séculier, i Bibliothèque de l'École des chartes, XLI, 582, samt Henner, Beiträge zur Organisation und Kompetenz der päpstlichen Ketzergerichte, 336.

pen, att det står honom »dem ingalunda till att anamma till någon vänlig förlikelse för sådant uppenbart kätteri, som så uppenbart hava kastat sig upp mot allan kristendomen med sådane obekvämlige och uppenbare oärlige gärningar. Desse alle och var för sig» . . . varefter gärningarna uppräknas och beskrives. Därpå fortsattes: »Högmäktigste förste och kristen konung, hjälper oss och all kristendomen till rätt över desse förnämnde uppenbare kättare och vårt och den helga kyrkans gods igen och skadeböter». Det tages, som man finner, i skriften i första hand fasta på det »uppenbara kätteriet». Detta framställes ha manifesterat sig i de obekvämliga och oärliga gärningarna. Yrkandet går ut på konungens hjälp att få rätt över de uppenbara kättarna, restitution och skadeersättning. Interpretationen är så mycket säkrare som gerningarna i sententian uttryckligt rubriceras av aktor som uppenbart kätteri. Paludan-Müller, inte Erslev, har här sett rätt.

Den första fråga, som efter tillrättaläggandet av klagoskriftens innehåll reser sig, är frågan: vad menades med kätteri?

Själva ordet kätteri har över Italien och Tyskland, där de som var fallna i denna delikt kallades gazzari, Ketzer, nått upp till nordn. Det betecknade ursprungligen den villoslära, som förfäktades av de manikeiskt influerade katharerna. Med tiden kom ordet att avse häresi och schisma, det senare visserligen tänkbart utan det förra, men i själva verket alltid i förbindelse därmed, ett schisma hæreticum. De moderna kanonisternas definitioner å dessa delikter är in i minsta detaljer utmejslade¹. Mera upplysande är i här föreliggande sammanhang de äldre och vid tiden för Stockholms blodbad normgivande kanonisterna, Antoninus av Florens och andra. Den förres Summa sacræ theologiæ, iuris pontificii et Cæsarei, förelåg redan vid 1500-talets början i talrika tryck; den var överallt känd och använd. Antonini definition å häresi betonar skarpare än motsvarande moderna vissa moment. Den

¹ Jmfr exempelvis München, Das kanonische Gerichtsverfahren und Strafrecht, II, 315, 346; Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts, V, 157, 679, 161, 688; och hos dessa upptagna källor.

vilar närmast på Petrus de Tarantaise. Två ting, säger han med denne, erfordras för att stämplas såsom häretiker. För det första: en irring i förståndet i fråga om de ting, som faller under tron, ett förnekande alltså av något ställe i den heliga skrift eller av vad kyrkan fastslagit såsom normgivande i trossaker. För det andra och som ett komplement till detta: hårdnackethet i viljan, så att man inte endast frivilligt väljer att ansluta sig till falsk lära, utan också hårdnackat står emot sanningen, som är en uppenbarad. I motsats här-till definierar Antoninus schisma såsom en förbrytelse, vilken inträder då någon vägrar att vara under påven och att stå i gemenskap med kyrkans honom underdåniga lemmar. Schismat står direkt och genom sitt inneboende väsen i strid med kyrkans enhet. Men verklig schismatiker är endast den som av fri drift och med full avsikt skiljer sig ut ur denna enhet. Häresi och schisma skiljer sig från varandra såsom släktet och arten, sicut genus et species¹.

Den andra fråga, som reser sig, är frågan: var de förbrytelser, för vilka Gustaf Trolle anklagade, i belysning av det här sagda, tillräckliga för att tjäna såsom motivering för kätteri?

De två förbrytelser ärkebiskopen skjuter i förgrunden är förbrytelserna mot biskoparnas och klerkernas personer och mot den kyrkliga egendomen. Båda hade sedan långt tillbaka varit föremål för lagstiftning, och denna fått sin sista gällande utformning av Julius II i konstitutionen Consveverunt 1511 och vid det femte Laterankonciliet i Leo X:s konstitution Supernæ 1514. Förbrytelserna var eo ipso belagda med exkommunikation och anathema; absolutionen var reserverad påven². För den tredje förbrytelsen i klagoskriften, trugandet till att under rådande interdikt säga messan, stipulerade redan Clemens V straffet: excommunicatio latæ sen-

¹ Antonini archiepiscopi Florentini ordinis prædicatorum Summæ sacræ theologiæ iuris pontificii et Cæsarei secunda pars. Tit. XII. c. 4—5; Tit. III. c. 11.

² Consveverunt 1511 §§ 8 och 10; Supernæ 1514 § 39.

tentiæ, särskilt reserverad påven¹. Samtliga dessa förbrytelser kan givetvis vara utslag av kätteri. Men de konstituera inte något sådant. I det föreliggande fallet visar klagoskriften varken att förbrytelserna haft något med tron att skaffa eller att ett avsiktligt lösgörande från kyrkans enhet ägt rum. Varken häresi eller schisma var ledda i bevis. Vad den visar, är endast att världsliga personer förgripit sig på den svenska kyrkan, och att detta skett under svåra, delvis sakrilega former.

Klagoskriften brast i motiveringen för kätteri. Den är ställd på skruvar. Man har ingen anledning tro, att inte Gustaf Trolle själv begripit detta. Därav utan tvivel hans ansträngningar att med orden övertona vad som brast i det reala. Han stämplar de anklagade genomgående som kättare; de har »kastat sig upp mot allan kristendomen»; de har brutit kyrkans »förbud och skickelse». Sin egen ståndpunkt som biskop markerar han skarpt. Den markerar samtidigt kätteriet. Clemens V hade vid konciliet i Vienne bestämt, att den biskop, som inte låter lagen ha sin gång mot det häretiska fördärvet, utom av andra straff även drabbas av suspension från sitt ämbete². Gustaf Trolle vägrar i sin klagoskrift varje förlikning med de anklagade.

Det särtecknande för Gustaf Trolles klagoskrift är emellertid inte endast själva ledmotivet, kätteriet. Särtecknande är också den särskilda belysning, som ges åt detta. Ärkebiskopen framställer de brottslige inte endast såsom kättare, utan såsom uppenbara kättare, brottet såsom uppenbart kätteri och uppenbara oärliga gärningar. Vad som förövats betecknas såsom något manifest, ett notorium.

Vad innebar detta? Det innebar, att därmed redan från början den för kätteri vanliga processordningen gjordes stridig. Ty är brottet notoriskt, sättes denna ur spelet³. I mål, där accusatoriskt förfarande annars kommer i fråga,

¹ c. 2. Clem. de sent. exc. V. 10.

² c. 1 § 4. Clem. de hæret. V. 3.

³ c. 14. C. 2. qu. 1: quæ manifesta sunt iudicarium ordinem non requirunt. Jmfr Summa Rolandi C. II. qu. 1.

men där något manifest, ett notorium föreligger, kräves ingen »accusatio»¹. Bestraffandet av ett brott måste i regel föregås av bevisföring; vid ett notorium behövs inga vittnen². Men givetvis måste i så fall notorieteten stå fast. Denna notorieteten kan, fränsett »notorietas præsumptionis», antingen vara en »notorietas juris» eller en »notorietas facti»³. Under den förra faller handlingar, som redan genom fullgiltigt bevis, dom eller tillståelse, till sin sanningshalt är fastslagna. Fråga är här om »probatio» och »confessio». Den senare, »notorietas facti», är given, då handlingen ägt rum inför så många vittnesgilla personer eller den offentliga maktens tjänare, offentligt och vid dagsljus, att ett förnekande vore rena frivoliteten. Står notorieteten fast, är domarens värv att utan vidare skrida till dom, sententia. I denna måste självfallet en förklaring om notorieteten ingå⁴.

Gustaf Trolles klagoskrift har sålunda avsett ett domfällande inte endast för kätteri, utan för uppenbart sådant. Vad detta kunde betyda, när klagoskriftens bevisföring var ställd på skruvar, är lätt att inse. Men att yrka straff enbart för kätteri har inte varit tillräckligt. Ärkebiskopen har också för egen, andras och kyrkans del måst reservera sig viss rätt. Kätterilagstiftningen föranledde därtill.

Innocentius III hade redan 1199 föreskrivit, att inom de områden, som lydde under hans världsliga herradöme, all egendom, tillhörig kättare, skulle indragas; samtidigt hade han också under hot om straff gjort de andra världsliga maktinnehavarna åläggande om detsamma⁵. Stadgandet fast-

¹ c. 15. C. 2. qu. 1: Manifesta accusatione non indigent; c. 8. de cohab. cleric. III. 2.

² c. 17. C. 2. qu. 1: De manifesta et nota pluribus causa non sunt quaerendi testes.

³ c. 15. C. 2. qu. 1. Glossa till manifesta.

⁴ c. 24. de verb. sign. V. 40; c. 10. de cohab. cleric. III. 2; c. 15. de purg. canon. V. 34. — Jmfr för övrigt München I, 104, 446; Hinschius V, 347, 358, samt där anförda källställen; Dziatzko, Die Notorietät im kanonischen Beweisverfahren (Archiv f. katholisches Kirchenrecht 47, 225); Heiner, Urteile »in notorio», smst. 90, 700.

⁵ c. 10. de hæret. V. 7.

slogs vid det fjerdre Laterankonciliet 1215. »De dömdes ägodelar», uttalar Innocentius III, »skola, där fråga är om lekmän, konfiskeras, om fråga är om klerker, varda de kyrkor till del, från vilka dessa mottagit sin bergning»¹. Uttrycket: »konfiskeras» — confiscentur —, innebär här, att de såsom kättare dömda lekmännens egendom skall ingå i den statliga fiskus. Stadgandet fastslogs i förtydligad form av Bonifacius VIII².

De i klagoskriften uppförda, såsom kättare rubricerade personerna var samtliga lekmän. Under sådana omständigheter har Gustaf Trolle sett sig föranlåten inte endast att yrka straff för kätteriet. Han har också måst yrka, att han och de andra skadelidne måtte få sin egendom tillbaka och »skadeböter». Gustaf Trolle har gjort detta i full utsträckning. För sig själv, Jacob Ulfsson och kyrkan i Uppsala har han därvid värdesatt förlusterna i reda penningar, uppgivna dels »till godan räkenskap och likvidats», dels »till en redelig moderats». Kraven är, förutsatt dom på kätteriet, närmast krav på den kungliga fiskus.

Innehållet i Gustaf Trolles klagoskrift är med det här sagda klarlagt.

Klagoskriften var ställd till Christiern II. Man har menat och menar, att vad ärkebiskopen med dess ingivande avsåg var att få konungen och med honom rådet, konstituerat såsom världslig domstol, till att åtaga sig att döma i det föreliggande målet³. En mening som denna saknar varje stöd. Allt sådant var enligt gällande rätt uteslutet. Det låg helt utanför en furstes och all borgerlig myndighets kompetens. Vad klagoskriften avsåg var något helt annat: endast att få den världsliga armens bistånd till att rätten måtte ha sin gång, och att konungen, efter en fällande sententias avkunnande över de kättare, vilka ärkebiskopen stämplade såsom notoriska, måtte, med beviljande av gottgörelse, på en gång fastsätta och uttaga det borgerliga straffet av dem.

Föreskrifterna om den hållning en furste i ett fall som

¹ c. 13. § 1. de hæret. V. 7.

² c. 19. in VI:to. de hæret. V. 2.

³ Erslev, 147, 148, 156, 159, 161.

detta hade att iakttaga var i den allmänna lagstiftningen fixerade. Redan efter den överenskommelse, som påven Lucius III slutit med kejsar Fredrik Barbarossa i Verona, hade den förre 1184 kunnat förelägga de världsliga myndigheterna en så formulerad ed, att de på biskoplig anmodan hade att med all hårdhet och kraft, efter plikt och förmåga understödja kyrkan i hennes kamp mot kätteriet; underlåtenhet skulle straffas inte blott med exkommunikation och interdikt, utan även med den världsliga maktens förlust. Under de följande tiderna skärptes myndigheternas plikt att lämna sitt bistånd. Det fjerde Laterankonciliet, kejsar Fredrik II, Clemens IV, Bonifacius VIII tävlade i utfärdandet av förordningar härom med varandra¹. För Christiern II personligen visade bannlysningsbrevet av 1519 i samma riktning. Hans väg låg efter klagoskriftens frambärande klar. Han hade att lämna allt det bistånd han kunde vid målets fullföljande.

Den kanoniska doktrinen krävde, även där brottet kunde anses notoriskt, att tillfälle lämnades de skyldige att försvara sig². Doktrinen har i praxis mångtaliga gånger, inte minst av påvestolen själv, åsidosatts. Christiern II har uppehållit den. Det har här utan tvivel ansetts så mycket mera påkallat, som notorieteten av det speciella brottet, kätteriet, kunde sättas i fråga. Förhållandena ledde under dessa omständigheter till att vad som närmast följde tog formen av en ransakning. Den kom att gälla inte endast ett fastställande av notorieteten. Den gällde i samband därmed också ett klarläggande av själva brottets art.

Den andra akten av dramat i Stockholm upptogs av denna ransakning. Ransakningen började omedelbart. Den hölls inför konungen och riksrådet. Under denna ransakning blev brev framtagna och lästa. Det är möjligt, att bland dessa varit bannlysningsbrev mot Sten Sture och hans anhängare. Men i så fall var de inte de enda. Det framkom ännu ett.

Johannes Svaning berättar i sin framställning av Chri-

¹ München II, 343; Hinschius V, 380.

² Durantis, Speculum iuris III § 1.

stiern II:s historia, att konungen, efter att ha hört Gustaf Trolles klagoskrift, framkallade Sten Stures enka Christina Gyllenstierna. Han frågade henne vad egentligen grunden kunde vara till att hennes husbonde med ett så ingrott och oförsonligt hat alltid hade förföljt ärkebiskop Gustaf, i grund ruinerat kyrkans egendom och i bebindelse med andra först berövat ärkebiskopen regementet, snart nog också stått den avsatte på hans allra argesta. »Detta», föll hans ord, »vilja och åstunda vi veta». Christina Gyllenstierna stod full av skrämsel, när hon hörde de hårda anklagande orden, säger Svaning. Hon stod i tvekan om vad hon skulle svara. Men de, som stod omkring, styrkte henne. Hon repade mod. Hon svarade: »glorvördigste furste, huldrike herre och konung. Min husbonde har inte gjort något värre mot ärkebiskopen än alla de andra, de som behand sig emot honom. Där fins ett nog så klart vittnesbörd om den bebindelsen. Alla har de tillhoppa beseglat sammansvärjelsebrevet». Ett ord, som tidigare inte hörts: sammansvärjelsebrevet, var utkastat. Konungen befalde strax fru Christina att komma fram med brevet. Det sändes bud att hämta det. Brevet blev framlagt och läst¹.

Olavus Petri berättar mera kortfattat, men låter som Svaning Christina Gyllenstierna vara den som föranleder framkomsten av sammansvärjelsebrevet². Det är möjligt, att detta är riktigt. Men det är också möjligt, att det »kättarebrev», om vilket Christiern II talar i ett memorial till regeringsherrarna i Stockholm 1521, avser sammansvärjelsebrevet; det säges här, att rådet bar det i rätta³. Huru som helst: ett dokument, dittills obeaktat, lika okänt för Gustaf Trolle som för konung Christiern och rörande just det högmål, man var i färd med att handlägga, var under själva ransakningen plötsligt kommet fram.

Sammansvärjelsebrevet är daterat den 23 november 1517.

¹ Svaning, Chronicon Christierni II, 371.

² Olavus Petri, 328.

³ Behrmann, Kong Christian den Andens Historie, II, 175.

Vilka var utfärdarna av detta brev¹ och vad innebar det egentligen?

Utfärdarna var biskoparna Hans av Linköping, Matthias av Strängnäs, Otto av Västerås, Arvid av Åbo, electus Hemming Gad, riddaren Erik Johansson, Christiern Bengtsson och Holger Karlsson, Bengt Arendsson, Axel Posse, Bengt Abjörns-son, Johan Jönsson, Mogens Gren, Axel Mattsson, Henrik Erlandsson och Bengt Gylta, samtliga Sveriges rikets råd och män, »med menige friborne frälsemän över allt riket och borgmästare och rådmän i Stockholm med den menige man och allmoge, fullmäktige för sig och alle andre hemma sittandes, som dem med fullmakt försedde och hit till mötet utsände». Dokumentet var utfärdat »under allas våra insegl och riksens klämma». Biskoparna med menige rikets råd förklarar sig däri samdräkteligen och med den menige man i Sveriges rike vara överens vordne, att Stäkets slott skall i grunden nedbrytas; endräkteligen med hand och uppräckta händer har brevutfärdarna svurit och lovat att aldrig mera vilja eller skola hava Gustaf Trolle till ärkebiskop. Men därutöver förbinder de sig också, att för den händelse de eller någon av deras påfördes obestånd, bann eller bannsmål med några besvärningar av den romerska kurian för denna sin undsägelse eller Stäkets nedbrytande, de alla, eftersom de äro samsvurna, samdräkteligen med liv och makt vilja inbördes avvärja allas skada och fördärv, evar och när saken kan tagas före antingen »av påvens gård» eller annorstädes.

Originalen till detta sammansvärjelsebrev blev på Christiern II:s befallning fört till Danmark. Huitfeldt fann det liksom sententian i rikets arkiv i Köbenhavn och lät trycka det; numera är det förlorat. Trycket ger inga diplomatariska upplysningar. Detsamma är förhållandet med det koncept, som inskrevs i Sten Stures ännu bevarade brevbok. Förhållandet gör, att det inte längre låter sig konstatera, vilka som verkligen sigillerat brevet.

Man frågar sig: vilken betydelse hade framkomsten av detta sammansvärjelsebrev?

¹ Huitfeldt, VII, 84; Handl. rör. Skandinaviens hist. XXIV, 94.

I sin framställning av Stockholms blodbad lade Paludan-Müller själva huvudvikten vid framkomsten av detta brev. Efter att ha valt mellan källorna till förmån för kanikernas relation, hävdade han i enlighet med denna, att Gustaf Trolle före brevets framkomst endast fört muntlig klagan och att i denna muntliga klagan intet ord fallit om kätteriet. Först genom sammansvärjelsebrevet kom kätteriet med. Värdesatt från denna utgångspunkt, blev brevet för Paludan-Müller själva upphovet till processen, sådan denna kom att föras, den evidenta och verkliga orsaken till katastrofen¹.

Erslevs ståndpunkt är en helt annan. I motsats mot sin föregångare närmast bagatelliserar han brevets betydelse. Enligt honom låg klagoskriften före i tiden. Kätteriet var redan berört i denna. Och var det också här i hans ögon ingen egentlig anklagelsepunkt, utan gick klagan ut på övervåldet mot prästerskapet och den kyrkliga egendomen, hade likväl straff — enligt Erslev otvivelaktigt det hårdaste straff — redan yrkats på de såsom kättare rubricerade anklagade. Det egentliga beviset för den undanskymda roll sammansvärjelsebrevet skall ha spelat, fann Erslev i det förhållandet, att inte detta, utan klagoskriften kom att läggas till grund vid bestämmandet av blodbadets offer. Han sökte belysa detta statistiskt. Han bortsåg därvid från de personer, som är namngivna på båda ställena. Bortser man från dessa, säger han, visar det sig, att av dem som Gustaf Trolle anklagade blevo 9 avrättade, medan 3 gick fria; av de i 1517 års brev nämnda avrättades däremot endast 3, kanske 5, medan omkring 10 gick fria. Erslev hävdar, att dessa siffror talar för sig själva. Och hans slutsats blir, att brevet på sin höjd kan ha gjort, att ett par av de däri uppförda tagits med i blodbadet jämnsides andra, som varken nämnes i detta eller i klagoskriften. Brevet har, menar han, endast kommit till som »ett bestyrkande moment»².

Bakgrunden för Paludan-Müllers uppfattning är i det föregående undanröjd: anklagelsen, sådan den formulerats i

¹ Paludan-Müller, 371.

² Erslev, 156, 159, 148. Jmfr Gottfrid Carlsson, Hemming Gad, 321.

klagoskriften, ingavs redan vid förhandlingarnas öppnande och har från början lytt på kätteri. Det följer därav, att sammansvärjelsebrevet inte kan ha spelat den oförmedlade och på grund därav helt omvälvande roll, som Paludan-Müller tillskriver det. Men är brevet därför endast »ett bestyrkande moment»?

Erslevs framställning har alltid verkat bestickande. Den har hittills inte motsagts. Dess värde vilar emellertid helt på den statistik den innehåller. Är denna statistik riktig?

Det låter sig inte bortresonneras, att Erslev i denna statistik förbisett ett flertal faktorer. Av de 10 i sammansvärjelsebrevet, som skall ha gått fria och överföres på plussidan i hans argumentering, var, efter allt att döma, två vid tiden för blodbadet redan avlidna¹, och av de återstående befann sig då och senare med visshet en, biskop Arvid av Åbo, utom räckhåll, en annan, biskop Hans Brask, i den ställning att han kunde styrka sin skuldlöshet². Om en tredje, biskop Otto av Västerås, gällde det, att han, kosta vad det ville, måste räddas — anklagelsen löd på förbrytelser även mot honom, och hade han stämplats såsom kättare, hade den blivit i denna del irrelevant. Antalet 10 är därmed reducerat till 5. Men även denna siffra tål säkert en beskärning. I samma ställning som Arvid av Åbo eller Hans Brask kan ännu någon ha varit; för övrigt behöver inte alla de 5 ha beseglat. Med beaktande av dessa faktorer, och att talet 5, inte 3, är det otvivelaktigt riktiga på de avrättade³, bland dessa då inte inräknade 2 även i klagoskriften nämnda, upp-

¹ Väpnaren Johan Jönsson var enligt Helgalekamensgillet i Stockholm handlingar död 1519; väpnaren Bengt Abjörnsson omtalas i varje fall sista gång i samband med mötet i Arboga i december 1518. Carlsson i sv. Hist. tidskr. 1920, 142.

² Ovan s. 18; Svaning, 377; Olavus Petri, 329.

³ Jmfr listan hos Erslev, 149. Om de två, för vilka här står frågetecken i avrättningskolumnen, Christiern Bengtsson (Oxenstierna) och Bengt Gylta kan följande upplysas. Den förre har ingenstades påträffats i handlingar efter blodbadet (Carlsson i sv. Hist. tidskr. 1920, 142) och upptages i Svanings lista över de avrättade (Svaning, 375). Den senare förekommer lika litet efter den 8 november och anges av Huitfeldt, VII, 156, såsom avrättad.

hör siffrorna i statistiken att vara talande. De nya siffrorna stödjer inte en bagatellisering av brevets betydelse.

En dylik bagatellisering är för övrigt så mycket mindre möjlig, som det inte blott är osäkert, om alla de namngivna brevutfärdarna beseglat, utan fullt säkert, att även andra beseglare än brevutfärdarna tillkommit. Brevet självt fastslår, att så skett. Det ställer därtill i utsikt, att ännu andra skall besegla. Utfärdarna talar om »de värdige fäder och herrar, biskopar och prelater, som med oss inträdde äre eller här efter inträda vilja». Stället, tidigare inte bemärkt, är avgörande.

Mot bakgrunden av vad här utvecklats tecknar sig sammansvärjelsebrevets betydelse på helt annat sätt än tidigare.

Gustaf Trolle hade i sin klagoskrift stämplat de av honom anklagade såsom uppenbara kättare. Men det hade i själva verket inte lyckats honom att kanoniskt föra beviset för brottet och alltså inte heller för dess notorietet. De lagkunige, främst, såsom redan anmärkt, Gustaf Trolle själv, måste ha förstått detta. Vid ett rent summariskt tillvägagångssätt kunde bristerna i motiveringen överskylas. Men förhållandena utvecklade sig annorlunda. Det kom till ransakning. Det krävdes nu, för att få saken i hamn, något vida mer än tidigare. Men var och hur finna detta? Redan vid första början av ransakningen inför konungen och riksrådet måste spörsmålet ha dominerat. Då framlades sammansvärjelsebrevet. Verkan måste ha varit enorm. Frågan: kättare eller inte kättare? gled därmed omedelbart in i ett nytt läge. Den var med ens löst. De som här sigillerat hade i Gustaf Trolles och hans kyrkas sak inte endast brutit kyrkans lagbundna ordning. De hade därtill uttryckligen frånträtt lydningen under påven och sammansvurit sig mot denne. Brottet var brott mot dogmen om påvens, inte endast en enskild påves auktoritet. Det var ett brott, vars art tecknade sig så mycket skarpare, fullkomligt säkert, då det sattes i belysning av hur sigillanterna före och efter sammansvärjningen handlat och vandlat, den hårdnackenhets i viljan, som de därvid

frivilligt lagt i dagen. Om detta gav Gustaf Trolles klagoskrift upplysning. Bannlysningsbrevet mot Sten Sture och hans anhängare, det sista utfärdat på direkt påvligt bemyndigande, underströk det. Sten Sture och de beseglade hade hänsynslöst satt sig över det ena brevet som det andra. Under rov, mord och andra missgärningar hade de, fullt medvetna om vad det innebar, gått sin väg fram. Brevet fastslog häresi, uppenbar häresi.

Sammanvärfelsebrevet av 1517, rätt använt, blev på detta sätt det lagligt dödade vapnet mot sigillanterna inunder. Men inte endast mot dessa. Dess betydelse sträckte sig vidare.

Kätterilagstiftningen, sådan denna under tidernas lopp utvecklats sig, träffar med straff utom de egentliga häretiker även deras anhängare, inhysesmän, försvarare och gynnare. Dessa är alla hemfallna till exkommunikation, efter ett års förhärdelse i bannet till infami och andra straff¹. Men tid efter annan har särskilda stadganden utfärdats angående anhängarna, »credentes». En bulla av Gregorius IX, införd i dekretalerna, sätter »credentes» utan vidare på grund av deras villfarelse i klass med verkliga häretiker — »credentes autem eorum erroribus hæreticos similiter iudicamus»². Stadgandet hade till följd, att »credentes» i en senare bulla av Gregorius 1231 och i bullor av Innocentius IV 1254 och Nicolaus IV 1278 inte längre medtogs såsom fallna under lika straff med inhysesmännen, försvararna och gynnarna³. En man som storinkvisitorn i Toulouse Bernardus Guidonis, i Nordens historia känd såsom dominikanerordens historiograf, kunde också några år senare kalla dessa »credentes» för »coheretici»⁴. När det, såsom ofta annars var fallet, anknöts till dessa stadganden, låg saken efter framläggandet av sammanvärfelsebrevet klar. Sigillanterna var obetingat kättare; de

¹ c. 13. § 5. de hæret. V. 7. Jmfr Const. Pii IX: Apostolicæ 1869 m. m.

² c. 15. de hæret. V. 7.

³ Potthast n:o 8753; Bull. Taur. III, 589; IV, 47.

⁴ Practica inquisitionis heretice prauitatis, auctore Bernardo Guidonis, publ. par C. Douais, 4.

anklagade utanför dessa deras anhängare. Också de fördes som de förra under rubriken kättare, häretiker.

Resultatet av ransakningen med de av Gustaf Trolle anklagade utföll i enlighet härmed. Sententian har orden, att ehuru de i klagoskriften anförda kätterska ogärningarna »vore nog uppenbarlige utav sig själva, så att var man dem visste, vorde de då likväl därutöver klarligen beviste med deras egen bekännelse och framburne brev». Det ligger häri på en gång brottets och notorietetens klarläggande, inte endast en »notorietas facti», utan även en »notorietas iuris» på grund såväl av »confessio» som »probatio».

Det torde vara svårt att överdriva den betydelse, som framläggandet av 1517 års brev haft. Brevet har, om också på annat sätt än Paludan-Müller menade det, varit utslagsgivande för processen och därmed för Stockholms blodbad. Förhållandet skulle till full evidens framstå i det följande.

Efter brottets och notorietetens klarläggande var tiden inne för domsrättens utövande. Den tredje akten av dramat begynte. Den utspelades dagen efter, den 8 november.

Det var överallt sedan långt tillbaka, utan att invändning restes, erkänt, att kätterimål hörde under den andliga domsrätten. De världsliga myndigheterna inrymde detta öppet och villigt. Ordinärt utövades domsrätten av diöcesanbiskopen, och hans allmänna kompetens kvarstod, även efter det att speciella påvliga inkvisitorer brukade utsändas¹. Enligt Lucius III:s edikt 1184 utövar biskopen domsrätten med råd av sina klerker. I händelse av vakans dömer klerkerna själva, om lämpligt med råd av biskoparna i närliggande diöceser². Att delegation, domsmaktens överflyttning även på andra, här som annars kunde äga rum, är självfallet.

På kallelse av konungen sammanträdde dagen efter ransakningen, torsdagen den 8 november, en andlig domstol på Stockholms slott. I denna tog tre svenska biskopar,

¹ c. 17. in VI:to. de hæret. V. 2; c. 1 in Extr. comm. de hæret. V. 3; c. 1 § 1. in Clem. de hæret. V. 3. Jmfr Hinschius, V, 311.

² c. 9. de hæret. V. 7.

ärkebiskopen av Uppsala och biskoparna av Västerås och Linköping säte; därjämte, dessa tydligen såsom delegati, biskopen i Odense diöces, domprosten, skolastikern, officialen och två kaniker från Uppsala, ärkedjeknen i Linköping och en dominikanermunk från Stockholm. De två, veterligen i Stockholm närvarande biskoparna av Strängnäs och Skara var däremot uteslutna. I deras ställe mötte ärkedjeknen från det förra stiftet och dekanen från det senare. Inalles fjorton högre andlige — »de visaste i Sveriges rike äre», karaktäriserar Christiern II i sin proklamation.

Redan Huitfeldt har anmärkt såsom något sällsamt, att en och samma person kunde vara både kärende och domare i egen sak, såsom en part av desse domare var¹. Andra har anmärkt detsamma. Anmärkningen bottnar i ett förbi-seende. Det gällde här, hur underligt det kan synas en senare tid, för ingen av domarna egen sak. Målet var mål om kätteri, brott mot religionen och gud.

Den domstol, som sattes den 8 november, var en domstol, mot vars kanoniska kompetens intet kunde anföras. Den var en i alla avseenden laglig domstol.

Inför denna sålunda sammansatta domstol förelades nu ånyo Gustaf Trolles klagoskrift. Kaniken, mästare Jon från Uppsala hade föregående dag föredragit denna. Han var nu aktör. Domstolen utgick ifrån att de ogärningar, som i Gustaf Trolles klagoskrift tillades herr Sten och hans parti, dagen förut förts i bevis såsom notoriska. Mästare Jon ställde därefter till domstolen spørsmålet, om missgärningarna inte vore uppenbart kätteri mot romarekyrkan. En överläggning följde. Denna följdes i sin ordning av domens, sententians avsägande.

Vill man ha beviset för riktigheten av de grundlinjer, som uppdragits i den föregående framställningen, och därmed för den stora betydelsen av sammansvärjelsebrevets framkomst, behöver man endast läsa denna sententia. Gustaf Trolles hela vidlyftiga argumentering för kätteriet är i sen-

¹ Huitfeldt, VII, 153.

tentian borta. Premisserna har helt omlagts. De har omlagts på basis av sammansvärjelsebrevet. Det framhålles till en början i anknytning till bannbullorna, att herr Sten och hans i klagoskriften nämnda anhängare i flera år varit besmittade med kyrkans högsta bann och stått där »hårde och illhåtske» utinnan. De hade inga råd eller förmaningar akta eller taga velat varken av biskopar och prelater i riket eller av de särskilt tillförordnade påvliga domarna; i stället hade de trugat, förorättat och förargat dem, som ville hålla påvens lydriad, interdikt och bud. Detta är bakgrunden. Mot denna bakgrund ställes nu sammansvärjelsebrevet. Det tolkas såsom gällande alla de anklagade. Dessa senare hade med insegel och ed förbundet sig, att ärkebiskop Gustaf aldrig skulle komma till sin frihet och domkyrka igen och att hålla honom själv i evigt fängelse, därtill förpliktat sig att stå fast med varandra i samma okristliga förbund, evad bann eller interdikt därefter kunde utgå från den romerska kurian. Villiga och oträngda hade de gjort allt och klarligen trätt från den romerska kyrkans lydriad. På denna grundval lades konklusionen. Domarna kunde efter den heliga kyrkans, kejsarens och Sveriges lag inte finna annat än att brottet var uppenbart kätteri och att både herr Sten och hans i klagoskriften nämnda tillhängare skulle för uppenbara kättare hållas och kallas.

På grundval av det bevismaterial, som samlats och sammanställt den föregående dagen, hade domstolen kommit till den slutsats, vilken hävdats i klagoskriften. Men domen, sententian, här som alltid i kätterimål inappellabel¹, var utan angivande av straff. Vad innebar detta?

Det var ett vanligt, nära nog ordinärt förhållande, att i domar över kättare inte upptogs de straff, som »ipso iure» inträdde med domarnas fällande: förmögenhetskonfiskation, andliga och världsliga ämbetens förlust, de efterkommandes diskvalifikation att bekläda dylika². I motsats härtill var

¹ c. 18. in VI:to. de hæret. V. 2.

² Jmfr Hinschius V, 489, och Molinier, L'inquisition dans le midi de la France, 429.

emellertid i regel bruket, att man stipulerade det straff, som i specialfallet var förbundet med den angivna graden av kätteri. När detta, såsom i här föreliggande fall, inte skedde och kättarna rubricerades som »pertinaces et obstinati», »hårde och illhåtske», var påföljden självklar. De såsom kättare dömdes skulle för straffets fixering och verkställande — »animadversione debita puniendi» — överlämnas till den världsliga makten. Den kanoniska rätten och seden var i denna punkt otvetydiga¹.

Tiden för överlämnandet var i kätterimål bestämd genom särslagstiftning. Vid svårare delikter utanför kätterimål skedde överlämnandet regelrätt först efter det att den dömdes oförbätterlighet ådagalagts. I kätterimål däremot omedelbart, såvida den dömdes inte genast (continuo) efter brottets fastställande (post deprehensionem erroris) av egen drift (sponte) återgått till kyrkans enhet, offentligen efter biskopens förgottbefinnande avsvurit sin villfarelse och gjort fyllest för brottet². Överlämnandet skedde. Och därmed begynte omedelbart den fjärde akten i dramat: straffets, det borgerliga straffets, fastsättande.

För konung Christiern var sententian kanoniskt bindande. Följde han gällande rätt, ägde han inte att pröva vare sig själva domslutet eller dess motivering. Under hot om bann, interdikt och andra straff hade han att handla³. Inom den allmänna borgerliga lagstiftningen låg direktiven härför närmast i den under kyrkligt inflytande utvecklade kejsarrätten.

För kyrkans krav på borgerligt straff för kätteri hade redan mot slutet av det 12. århundradet en så fast grundval skapats, att kätterilagstiftningen därefter ingick såsom moment även i den världsliga rätten. Själva brottet blev efter Innocentius III:s uppfattning betraktat som majestätsbrott; då det riktade sig mot gud, såsom det svåraste brott i sin art. Inom kejsarrätten nådde kätterilagstiftningen sitt första genombrott

¹ c. 9. 13. 15. de hæret. V. 7. Jmfr Bern. Guidonis, 219.

² c. 9. de hæret. V. 7.

³ C. Henner, Beiträge zur Organisation der päpstlichen Ketzgergerichte, 347; Hinschius V, 312, 389.

under Fredrik Barbarossa. I en särskild lag belade denne hærctici med kejsarligt bann. Sin fulla och normgivande gestaltning nådde lagstiftningen under Fredrik II. Vid dennes kröning 1220 togs de första stegen. Fyra år senare kom den konstitution för Lombardiet, som första gång fastställde straffet för häresi till döden på bålet. Området vidgades 1231 uttryckligen även till konungariket de båda Sicilierna. I Tyskland hade redan tidigare dödsstraff hävdsmässigt praktiserats; det erhöll nu utan angivande av den speciella arten genom konstitutionen i Ravenna 1232 kejsarlig sanktion. Sin bekröning fick lagstiftningen i fråga, då Fredrik II 1238 och 1239 publicerade de tidigare konstitutionerna såsom gällande för imperiet i dess helhet. Därmed var även för Tyskland döden på bålet fastsatt som hærctikerns straff¹.

Den uppfattning av konungens roll, som efter sententians avkunnande gjordes gällande, framgår av Christiern II:s proklamation den 9 november. Sententian hade, som den här refereras, lytt på att de anklagade var uppenbara kättare och bannsmänniskor mot romarekyrkan och den heliga kristna tron. Konungens roll var att strax uttaga straffet »som sancti Erik konungs lag innehåller och utvisar, att kättare och bannsmänniskor bör att straffas».

Det är visat, att S:t Eriks lag för Christiern II innefattade utom landslagen även andra inhemska recesser och stadgar, vilkas giltighet var erkänd². Här måste begreppet vara yttermera vidgat. Den inhemska världsliga rätten saknade nämligen i föreliggande fall tillämpligt lagrum. Rätten har måst kompletteras. Men under sådana omständigheter låg ingenting närmare än att man grep till den allmänna världsliga rätt, som innehöll straffbestämmelser mot kätteri, kejsarrätten. Uppfattning och tillvägagångssätt var för tiden naturliga. Kejsaren var ännu Cæsars arvtagare, konungarnas princeps; hans lag respekterades eller erkändes. Sedan långt tillbaka var detta fallet i Norden. I de första Oldenburgarnas tid hade kejsarrätten i talrika fall varit den normerande. I

¹ München II, 323; Hinschius V, 680, 377; samt där anförda källställen.

² Se ovan s. 6.

Christiern II:s var den så ingången i medvetandet, att det i hans kansliordning var föreskrivet, att ingen kunde antagas till skrivare i kansliet utan att vara väl förfaren i kejsarlagen¹. Det dömdes ofta efter denna. De svenske andlige, samlade på Stockholms slott, hade nyss gjort det. Kejsarrätten stod för Christiern II såsom en integrerande del av S:t Eriks lag.

Det straff konungen fastsatte för de såsom kättare dömda blev därefter. Det löd på död och bål.

Vi är framme vid den femte och sista akten i dramat, den blodiga upplösningen. Ramen för denna sista akt var lagd i de föregående. Men ramen blev bruten. Straffet kom varken att drabba alla de i sententian dömda eller enbart dessa.

Sententian var fälld enbart över de i Gustaf Trolles klagoskrift upptagna: utom Sten Sture sjutton andra personer, nämnda vid namn, därtill borgmästare, råd och Stockholms stad. De senare träffades av exekution till ett antal, som det synes, av över fyrtio². Två av de sjutton, Mickel Nilsson och Klaus Kyle, båda slottsloveninnehavare vid Stockholms kapitulation i september, undslapp — den senare har i varje fall varit i Stockholm och räddat sig därifrån³. De två kvinnorna, som var med i sententian, Christina Gyllenstierna och Sigrid Banér, befriades från dödsstraff. De hamnade i fängelse⁴.

¹ Nye danske Magazin I, 316.

² Olavus Petri, 330, uppräknar vid namn 31 Stockholmsborgare (jmf Huitfeld VII, 156, av vilken framgår, att Asmund, Mattz Crona hos Olavus Petri = Asmund Mattzsson). Men av menigheten nämner han endast »de som namnkunnige äro» och tillägger efter uppräknandet av dem: »annan dagen därefter blev Kettil Skrivare avhuggen och sex eller åtta andre med honom». Förutsatt att dessa senare tillhörde borgerskapet i Stockholm, träffar siffran »över fyrtio» (jmf Carlsson i sv. Hist. tidskr. 1920, 142, 134) väl närmast det rätta.

³ Ekdahl, Christiern II:s arkiv, IV, 1333; sv. Hist. tidskrift 1900, 302. — De båda anklagade Peder Smed och Sven Hök avrättades först under Christiern II:s vistelse i Vadstena vid årsskiftet 1520—1521. Allen III: 1, 356.

⁴ Till fogden Peder och de andra, som mottagit slottsloven på Tavastehus å Christina Gyllenstiernas vägnar, skrev kung Christiern 1520 ^{11/11}:

Sammanlagt blev sålunda med direkt stöd i sententian mellan femtio och sextio personer avrättade. Men exekutionerna fortsatte. Paulus Eliæ och Johannes Svaning uppgiver efter hörsägen samtliga de dekapiterade till över 70, skarp-rättarnas överste Jörgen Homuth har siffran omkring 82, Olavus Magnus 94, Reimar Kock 99¹. Håller man sig till Jörgen Homuths uppgift, väl den sannolikaste, har sålunda antalet varit mellan tjugo och trettio utöver de i sententian dömda.

De flesta av de på detta sätt ombragta har varit av låg börd. Olavus Petri berättar, att galgen på stora torget var ofta full, sällan tom. »De som hängde voro, voro mest av de herremäns tjänare, som avhuggne blevo, och många blevo upphängde med stövlar och sporrar, som de kommo inridandes i staden, utav hästen och i galgen»². Men även högre uppsatta möter, bland dem de högst uppsatta av blodbadets offer: biskoparna av Strängnäs och Skara, Matthias och Vincent — det synes, som om man före exekutionen inte gav sig tid att degradera dem³ —, Erik Abrahamsson (Leijonhufvud), Erik Johansson (Vasa), Erik Knutsson (tre rosor), Gunnar Galle, Bengt Gylta, Erland Esbjörnsson, därtill två främmande krigshövitsmän, Balthasar van Utrecht och Wolfgang van Düren. De båda siste hade förlupit konung Christierns tjänst och gått Sten Sture till handa⁴.

Det står för Erslev som en gåta, att dessa personer, som inte finnes upptagna i sententian, blev avrättade. Han frågar sig för vad brott de egentligen föll och varför konungen inte också lät skaffa sig en dom över dem. Det hela är honom obegripligt⁵.

Det låter sig ganska säkert konstatera, under vilken

»Nu er hun død faar Verden, thi hun er dømt met de andre faar aabenbare Kætterj, oc er Straff offuer dennom gaait mesten parten efter Suerigis Low». Huitfeld, VII, 161.

¹ Hist. Kildeskrifter, udg. ved H. F. Rørdam, I, 45; Svaning, 377; Hanserecesse 1477—1530, 8, 535; Script. rer. Svec. III: 1, 77, 272.

² Olavus Petri, 332.

³ c. 9, 13, 15 de hæret. V. 7.

⁴ Jmf ovan s. 52 samt Svaning, 375, och Olavus Petri, 332.

⁵ Erslev, 164.

synpunkt den exekverande makten själv betraktade och ville ha betraktad den utvidgning av avrättningarna, som på detta sätt ägde rum. I sin proklamation den 9 november ger Christiern II det sken av, att inga andra än de i sententian upptagna exekverats. Samtliga avrättade låter han där ha fått mista livet på grund av denna »rättfärdiga dom» och samtliga sålunda ha varit »uppenbarlige kättare och bannsmänniskor». Detta är konungens ståndpunkt. Hur mycket det än med skäl kan anmärkas mot denna, förstår man betraktelsesättet. Sententian har varit honom nog. De andlige hade utan betänkande fört även de av Gustaf Trolle anklagade, vilka endast var »credentes», anhängare till kättarna från 1517 års sammansvärjelsebrev, in under den dom de fällde. Den exekverande makten förde nu även andra än de dömda, endast de av samma grunder var notoriska kättare, in under domen. Bland utfärdarna av 1517 års brev befann sig Matthias av Strängnäs, Erik Johansson, Bengt Gylta, bland beseglarna — såsom man har anledning tro av uttrycket: de »biskopar och prelater, som med oss inträdde äre eller här efter inträda vilja» — förmodligen också Vincent av Skara; Gunnar Galle var en av de i Gustaf Trolles klagoskrift till påven 1519 upptagna¹. Premisserna i sententian har ansetts tillämpliga på dessa och andra. Och exekutorn har tilltrött sig att själv draga konklusionen av dem.

Det torde väl, allmänt sett, kunna sägas, att vad här skedde inte stod alltför mycket i strid med tidens vanliga rättsprocedur. Frans I, Henrik VIII, Gustaf Vasa hade väl under liknande omständigheter inte dragit sig att handla på lika sätt. Men utom att en särskild andlig sententia bort föreligga², i en punkt stod tillvägagångssättet avgjort i strid med tidens rättsuppfattning. Jörgen Homuth berättar, att då biskopen av Skara kom ut ur slottet, gick han bort till honom och frågade: »Profoss. Vad nytt?» Jörgen Ho-

¹ Jmfr ovan s. 50 och Acta pontificum Danica VI, 261.

² c. 13. de hæret. V. 7: *Damnati* vero præsentibus secularibus potestatibus aut eorum ballivis relinquuntur animadversione debita puniendi; c. 15 ibid.: *Damnati* vero per ecclesiam saeculari iudicio relinquuntur.

muth svarade: »Nådige herre. Inte just god tidende. Eders nåde have förlåtelse med mig. Jag är befalld låta slå huvudet av på Eders nåde». Biskopen markerade sin ställning: »Inte är kungl. majestät eller någon annan makt given att döma över mig, endast gud allsmäktig och den helige fadern påven»¹. Däri låg det. Här var den svaga punkten. De två biskoparna tillhörde ett annat rättssamfund än de övriga, ett rättsamfund, över vars tröskel ingen världslig myndighet räckte. Här i varje fall har konungen inte kunnat skaffa sig en dom. Några veckor senare, då han skulle rättfärdiga tillvägagångssättet inför påven, drevs han också över i historien om krutkonspirationen.

Straffet blev till en början efter vars och ens rang utkrävt med svärd eller galge. Berättelserna därom är nog så detaljerade. Då avrättningarna äntligen var över, tändes ett stort bål på Södermalm. De avrättades lik släpades dit genom gatorna och brändes. Kvarlevorna efter död man, dömd såsom kättare, hade man att uppgräva och förbränna². Den döde kättaren herr Sten liksom också herr Mårten Jons-son, prebendatus i Stockholm, grävdes upp ur sina gravar. Kistorna med liken bars ut genom stadsporten. Man satte dem in i det rykande bålet.

Det var S:t Mårtens afton, en lördag, den 10 november. Klockorna ringde i kyrktornen inne i staden. Gatorna låg öde. Men runt om i borgarhusen satt de sörjande i tomma kamrar. Kronans tjänare hade redan varit där. De hade tagit nycklarna från husmödrarna. De hade fört bort bohag och varor, penningar och klenoder.

V.

Novemberdramat i Stockholm 1520 har en i mycket olikartad förhistoria mot den historieforskningen tidigare tecknat. Dramat begynner inte med någon muntlig anklagelse. Det begynner, den 7 november, med framläggandet av den

¹ Hanserecesse 1477—1530, 8, 535.

² Hinschius V, 302, 490, och där citerade källställen.

ännu bevarade klagoskrift, som då ingavs av Sveriges rikes ärkebiskop Gustaf Trolle. Denna klagoskrift är en inlägga till konungen om att kätteri av vissa namngivna personer notoriskt föreligger; den utmynnar i att den världsliga makten, med beviljande av gottgörelse, måtte bistå vid målets handläggning, fastställa straffet och uttaga det av de skyldige. Redan från början har sålunda beskyllningen gått ut på kätteri, uppenbart kätteri. Men denna beskyllning har, då den först framsattes, saknat bärande grund i den motivering, som gavs. Beskyllningen vidhölls emellertid. Och under den ransakning, som nu följde inför konungen och riksrådet, blev sammansvärjelsebrevet av 1517 framlagt. Sammansvärjelsebrevets framläggande blev avgörande. Den felande grunden åstadkoms. Därmed blev brottet, häresi, och samtidigt dettas notorietet klarlagda. Men ransakningen ledde aldrig till att konungen åtog sig att döma eller dömd, än mindre till att någon särskilt förordnad världslig rätt gjorde det. Sententian, domen, fälldes av den enda myndighet, som hade kompetensen därtill, en andlig domstol. Denna domstol var sammansatt av den svenska kyrkans främste, med ärkebiskop och biskopar i spetsen. Den sammanträdde den 8 november. Domen löd på uppenbart kätteri. Men domen var utan angivande av straff. Det betydde: de anklagades överlämnande åt den världsliga makten till vederbörlig bestraffning. Konungen har därefter i anslutning till yrkandet i klagoskriften, på grundval av domens innehåll och med stöd i kejsarrätten fastsatt det borgerliga straffet. Detta straff, dödsstraff, har han låtit exekvera.

Det hela var så till vida en regelrätt förd och lika regelrätt avslutad kätteriprocess. Men efter domens avkunnande har dennas premisser tillämpats även på flera utanför de dömda. Även dessa har exekverats.

Det ligger i sakens natur, att sedda mot bakgrunden av detta väsentligen nya händelseförlopp, de problem, om vilka de yttre konturerna varslar, i mycket skall teckna sig annorlunda än tidigare. Lösningen av problemen ändras.

Erslev¹ och andra har tidigare gjort gällande, att den aktion, som ledde till blodbadet, var rent politisk och riktade sig mot Sturepartiet och dess anhängare. Realt är detta riktigt. Samtliga de exekverade hörde till denna politiska grupp. Men formelt var läget annorlunda. Det restes ingen klagan mot Sturepartiet och ingen klagan mot dess politiska hållning. Klagan gällde endast personer, som förgripit sig på den svenska och i sammanhang därmed på den allmänliga kyrkan, dess personer och egendom. Och denna klagan formulerades redan från början i en klagoskrift lydande på kätteri. Alla som exekverades, exekverades såsom fallna under denna förbrytelse. Varför denna form? Varför intet yrkande på straff för rebellionerna i övrigt och uttagande av detta, utan endast för brott mot religionen och gud? Problemet är det första, som kräver en lösning.

Akterna från Uppsala och Stockholm hade tryggt Sturepartiet och rikets innebyggare fullständig amnesti. Denna amnesti gällde alldeles särskilt brotten mot kyrkan, dess personer och egendom. Den var beviljad utan förbehåll. Den blev tillitsfullt godtagen. Frågan var endast, om de som mottog denna amnesti tagit alla eventualiteter i ögonsikte. Självfallet har i en så kapital punkt som denna konung Christiern måst kräva den formella rätten upprätthållen. Hans kungliga ära avhängde därav. Skulle amnestien kunna brytas, måste det ske på en väg, där den formella rätten inte kränktes. Fanns en sådan väg? Vägen fanns. En enda. Den låg utstakad i den kanoniska rätten.

Förklaringen till kätterianklagelsen och kätteriprocessen ligger här. Det heter i ett dekret av Gregorius IX 1235, att var och en som ingått en aldrig så starkt tryggad förening, har i och med det att hans motkontrahent uppenbart fallit i häresi, att anse sig såsom löst från sin trohetsed och från varje slag av hörsamhet². Stadgandet gällde från början

¹ Erslev, 156.

² c. 16. de hæret. V, 7: Absolutos se nouerint a debito fidelitatis hominii et totius obsequii, quicumque lapsis manifeste in hæresim aliquo pacto, quacunqve firmitate vallato, tenebantur adstricti.

förhållandet mellan länsherre och läntagare. Men glossatorerna underströk och vidgade det. Det fick hos dem innebörden, att hæresi »ipso iure» löser från varje förbindelse, avgiven till en hæretiker. En svuren ed skall vara som inte svuren. Ty för en eds bestånd är alltid i tysthet underförstått, att den gives till en person, med vilken den kristne kan ha förbindelse¹. Med en kättare är detta uteslutet.

Glossatorernas uppfattning var vid tiden för Stockholms blodbad gällande uppfattning. Erslev förundrar sig över, att ingen svarade på Gustaf Trolles anklagelse med att framlägga löftesbrev från Stockholms kapitulation². Det förunderliga hade varit, om något sådant skett. Anklagelsens formulering hade redan från början vridit vapnen ur de anklagades händer. Och än mera. Den hade totalt om lagt hela läget. De anklagade stod där, siktade för kätteri, inte endast berövade de försvarsmedel, till vilka de tryggt sig. De såg sig samtidigt ställda inför en anklagare, vilken då han utan hänsyn bröt de löften, som beseglats, var i färd med att utföra en rättsligen påkallad, därtill gudi och människorna behaglig gärning. Ett drag som inspirerat av Machiavelli. Den enda vägen att med rätten okränkta kränka rätten.

Lösningen av det ställda problemet leder av sig själv över till de nästa problemen. Det första: om upphovet och skulden till aktionen. Det andra och därmed intimt förbundna: om själva blodbadet framgick ur mogen överläggning och förut lagd plan eller endast är att betrakta som utslaget av ett ögonblicks delirium efter de många festdagarna. Problem av vars lösning blodbadets plats och betydelse i Nordens historia är avhängiga.

Finge man tro manifesten och relationerna från tiden

¹ Exempelvis glossan: Nota, quod ipso iure absolutus est, quicumque aliquo genere obligationis tenetur astrictus hæreticis, ut interim ei nihil facere teneatur. Och: Ergo si sub poena aliquis tenetur eis aliquid solvere certa die, licet non solvat, non incidit in poenam; et eodem modo, si per iuramentum; quod est verum, quia in illa obligatione et iuramento tacite subintelligitur, si talis permanserit, cui communicare liceat.

² Erslev, 158.

för Christiern II:s fördrivande och historieskrivarna in i sen tid, hade man att lägga skulden för vad som skedde i Stockholm under novemberdagarna så gott som uteslutande på konungen. Manifesten tecknar honom såsom en man vilken under lismande yttre vänlighet lockar offren i snaran och utan tilltal och dom, av ett tyranniskt hjärta, emot kunglig tro och loven låter halshugga dem; deras lik får sedan ligga för hund och korp på gatorna i Stockholm, tills han äntligen låter bränna dem; planen har han i lång tid gått och haft förborgad i sitt sinne. Bland historieskrivarna går Paulus Eliæ, full av hat och hämndkänsla, i spetsen; Svaning, Olavus Petri, Huitfeldt och en lång räckta följer honom. Olavus Petri sammanfattar: »ett gräseligt och obarmhärtigt mord, så att aldrig av någon förste, som kristet namn haver burit, är sådant förut skett, där en haver med ett berätt och betänkt mod gått till och låtit dräpa så många människor, utan dom, emot sina egna eder, brev och insegel. Och haver konung Christiern icke allenast dräpt dem till kroppen, utan ock, så mycket honom stod till görandes, till själerna med, i det de så oförvarandes kommo om halsen»¹. Först på andra sidan mitten av det 19. århundradet lät en mera nuancerad och betänksam röst höra sig. Rösten var Paludan-Müllers.

Paludan-Müllers uppfattning är den nödvändiga konsekvensen av den rekonstruktion han gav av blodbadets förhistoria. Talet om kätteri och kätteristraf framkom enligt honom först efter sammansvärjelsebrevets framläggande — det framgår därav, att någon övervägd plan inte kan ha legat bakom blodbadet; tanken därpå är endast få timmar äldre än själva händelsen. Att Christiern II skulle kommit till Stockholm »from som ett lam», utan »farliga tankar» i huvudet, är därför inte Paludan-Müllers mening. Men det allmänna blodbadet kan först ha förts i tankarna, menar han, då man efter framläggandet av brevet skred till att rättsligen utnyttja detta. Christiern II har i detta samman-

¹ Olavus Petri, 331.

hang enligt Paludan-Müller inte spelat den direkt drivande rollen, utan snarare rollen av den lidelsefullt svage. Han har lyssnat till en yttre röst. Denna röst har talat samma tungomål som hans eget inre. Rösten var den främmande äventyrarens, nidingen Didrik Slaghæks¹. Det är lätt att se, vilken oerhörd förmildring ståndpunkten innebar av den tidigare uppfattningen av Christiern II.

De grunder, på vilka Paludan-Müller byggde sin ståndpunkt i skuldfrågan, var för vacklande för att ståndpunkten skulle tränga igenom. Grunderna omlades av Erslev. Och han vände sig även i skuldfrågan mot sin föregångare.

I klagoskriften var det enligt Erslev väl inte kätteri, som utgjorde anklagelsepunkt, men han hävdade, att det i denna framsattes inte endast krav om skadeersättning, utan också om straff. Vilket straff? »Vad straff ärkebiskopen egentligen har tänkt sig, därom säges det intet, men Gustaf Trolles hårda och hämndgiriga sinne gör det rimligt, att han avsett det hårdaste, döden, och kättarenamnet, som fästes på de anklagade, stadfäster detta». Erslev fullföljer sin tankegång med att säga, att ärkebiskopen endast kunnat handla som han gjorde efter föregående avtal med Christiern II. Begge har från början haft samma mål för ögat: undanskaffandet av Stureättens ivrigaste partigångare, även om detta mål endast kunde nå genom brott på heliga löften. Förståelsen av konungens karaktär, värdesättningen av hans personlighet blir därmed en annan². Bedömandet glider tillbaka i äldre fåror. Paludan-Müllers förmildring av skulden uppges.

Grunderna för de båda uppfattningarna, Paludan-Müllers och Erslevs, låter sig varken belägga eller förena med de fakta den föregående framställningen givit. Vad dokumenten upplyser om Christiern II i detta sammanhang är i korthet följande.

Konungen har den 5 september utan restriktion beviljat amnestien. Två månader senare reser Gustaf Trolle ankla-

¹ Paludan-Müller, 360.

² Erslev, 156.

gelsen för kätteri mot de amnestierade. Konungen framstår under den process, vilken nu följer, såsom representanten för den världsliga armen, »brachium seculare». Han är med i aktionen. Men han är med endast såsom var och en annan konung skulle varit. Hans aktion tecknar sig som en aktion på lagens grund. Han iakttagit de yttre formaliteterna. Han låter före sententians avkunnande klarlägga brottet och notorieteten; när omsider denna sententia, en oantastbar dom, fallit, böjer han sig för den, fastsätter laglikmätigt straffet och låter exekvera det. Så till vida, enligt dokumenten, en rättens rättfärdige handhavare, en kyrkans trogne och lydige son. Uppfattningen av det moraliskt gångbara växlar, och med utgångspunkt i den tidens allmänna uppfattning kan här väl ingen begrundad anmärkning göras. Den låter sig först göras, då domens premisser tillämpas även på personer utanför de dömda, i första hand på de två biskoparna, över vilka ingen jurisdiktion tillkom det världsliga samhället.

Detta de enkla, yttre linjerna. Vad som kan ha rymts innanför dem av tankar och känslöstämningar hos Christiern II skall aldrig låta sig helt fastställa. Men för att nå så långt som möjligt, är det till en början nödvändigt, att skuldproblemet ses inte endast i sin förbindelse med honom. Hela den föregående framställningen tvingar därtill. Paludan-Müller talar om Didrik Slaghæk som den moraliskt egentligen skyldige. Det är möjligt, väl troligt, att han varit med i komplotten. Men i själva verket känner man — fränsett manifestens och relationernas uttalanden — bra litet i detta sammanhang om mäster Didrik, med större säkerhet endast vad hödeln berättat. Raglande kom mäster Didrik, säger denne, fram till honom, svor vid sin högsta ed och befallde honom i konungens namn att utan att avvakta någon bikt ge sig i lag med exekutionerna¹. De personer, i förbindelse med vilka skuldproblemet skall ses, var personer i annan ställning. Män på det svenska samhällets högsta höjder.

¹ Hanserecense 1477—1530, 8, 535.

Utgångspunkten är här given: vilken var de högre svenske andliges ställning till amnestien?

Man har ett tidigt karakteristiskt uttryck för den ställning en av de främste bland dem, biskop Hans Brask intog till spörsmålet i ett brev från denne till Gustaf Trolle. Brevet är daterat den 26 maj 1520. Christiern II hade den 15 i samma månad låtit till rikets biskopsdömen utgå kallelse till ett riksmöte i Stockholm. Han hade i denna berört den upprorsrörelse, som gått över landet efter Uppsalaöverenskommelsen. »Den menige fattige allmoge», lät han säga, »är snart förvillad och vi akta ej i någor måtto att veta deras argesta eller fördärv». Tvärtom uttalade han som sin avsikt att välvilligt överse med dem för sådan »uppresning de gjort have mot deras eget löfte, goda tro och loven, de våra kapitenere på våre vägnar tillsagt have»¹. Då Hans Brask läste detta, hade han kort förut själv känt upprorsmännens tunga hand över sitt stift; övervålden mot ärkebiskop Jacob och biskop Otto av Västerås stod levande för honom. Vad han minst av allt ville var pardon i den anda, om vilken Christiern II:s riksmöteskallelse varslade. Han åberopar i brevet till Gustaf Trolle Teljestatuten. Han vill fortfarande bann och interdikt, gudstjänstens hävande i allt Sverige. Och han ber Gustaf Trolle hålla i minnet, att om det skulle komma till fred och förlikning, konungen inte måtte uppge de andre skadelidnes rätt, endast sin egen, och den svenska kyrkan få njuta sina privilegier, friheter och rättigheter, som den haft i trehundra år och mera. Gustaf Trolle lämnade brevet till Christiern II². Meningen var tydlig: ingen amnesti för brotten mot kyrkan, fria händer, lagens tillämpande på de brottslige.

Om denna Hans Brasks och hans meningsfränders ståndpunkt misstog sig ingen i Sverige. I början av september 1520 var förhandlingarna om Stockholms kapitulation i

¹ Sveriges traktater III, 609.

² Bidrag till Skandinaviens historia, utg. av C. G. Styffe, V, 636. Brevet i det danska Rigsarkivet. Jmfr A. Heise i Danmarks Riges Historie, III, 175, och med denne K. B. Westman, Reformationens genombrottsår, 130.

full gång. Hemming Gad var huvudunderhandlare på konung Christierns sida. Den 3 skrev han till konungen: »Om Stäket, Arnön och bispernes fängelse där ropa de allra mest om till allra största och högsta förvaring. . . Käreste nådig herre, förarbetar med värdig fader, biskop Mattis, att han håller tillstädes riksesens klämna, den ropa de om, item att värdigaste fader, herr ärkebiskop Göstafs insegle är tillstädes etc.»¹.

Natten till den 4 september uppsatte de belägrade sina villkor. »När jag får se artiklarna, om jag är betrodd», skriver Hemming Gad, »då vill jag väl se, om de äre beständelige»¹. På grundval av dessa artiklar fördes förhandlingarna vidare den 4. Skulle prelaterna fås att foga sig efter ropet i Stockholm?

Det ligger med Hemming Gads brev för ögonen nära, att prelaternas ståndpunkt avspeglas i Hans Brasks brev: att förmä konungen att uppge endast sin egen, inte också deras och kyrkans rätt. Det blev ogörligt att här tränga igenom. Konungen tog på sig att bevilja amnestien inte endast för vad som skett i hans farfaders och faders tid och nu mot honom själv och hans hjälpare av fru Christina, hennes husbonde och begges deras tjänare och tillhjälpare, borgmästare, råd och menighet i Stockholm, utan också för vad som skett mot biskoparna och andra prelater med flera; det senare skulle vara en klar avtalad sak i alla rätter, andeliga och världsliga. Men konungen inskränkte sig inte härtill. Han lät förmä sig att gå ännu ett steg vidare. I överenskommelsen i Uppsala i mars hade stipulerats, att all ogunst och misstanke skulle tillgivas och aldrig argas på någon efter överenskommelsens datum. Det var en stipulation, som gällde endast för dem, som då underkastade sig; de andra hade att stå sin egen fara. Nu tog konungen på sig att på fru Christinas bön indraga i överenskommelsen även de personer, vilka då inte underkastat sig och inte heller kunde anses falla under kapitulationsakterna: fem särskilt namngivna, biskop Arvid i Åbo, riddaren Åke Jörgensson, Tönne Eriksson, Nils Eskils-

¹ Bidrag till Skandinaviens historia, V, 646.

son, Gustaf Eriksson, »och alle andre, fattige och rike, ingen undantagen, som med förskrevne hennes döde herre och husbonde och henne i detta örlig inträdde äre»¹. Allt detta gick stick i stäv mot uttalandet i Hans Brasks brev. Spelet syntes förlorat.

I denna belägenhet har det gällt att rädda vad som ännu kunde räddas. Tiden var ond, full av omstörtningar. Ingen visste vad morgondagen kunde bära i sitt sköte. Konungens vilja hade man inte kunnat betvinga. Skulle man nu också, genom att själv avpressas besegling, se sin egen vilja betvingad?

Hemming Gads brev den 3 september visar, vilken vikt de belägrade tillade en besegling av ärkebiskopen och de skadelidne »till allra största och högsta förvaring»; man ville, för full säkerhet, även rikets klämna under akterna. Det är tydligt, att kravet måste ha ingått i de artiklar, som de belägrade uppsatte natten till den 4 och underställde konungen. Kravet var anmärkningsvärt. Det var väl denna tid i mellanhavandena mellan de nordiska rikena den vanliga regeln, att akter av den principala betydelse som de akter det här var fråga om och som utfärdades av konungen, beseglades jämväl av riksrådet såsom garanterande part². Men i detta fall var det särskilt ärkebiskopen och hans män, vars sigill man ville. Här satte nu motståndet in. Än anmärkningsvärdare är, att motståndet verkligen kröntes med framgång. Det lyckades att kringgå de belägrades krav. Beseglingsformeln gjordes olik den äskade. Den fick lydelsen: »Dess till yttermera förvaring och stadfästelse have vi (Christiern) låtit hänga vårt majestäts insegel för detta vårt öppna brev, och till vittnesbörd have vi förbemälte mäster Göstaf, ärkebiskop i Uppsala, Matthis i Strengnäs, Otte i Vesterås etc. riksens klämna med alles våre insegel och signet här veterligen låtit hänga för

¹ Hadorph, Rimkrönikorna, II, 447, 445, 438. Jmfr Sveriges traktater III, 614, 616, 606.

² Jmfr senast Christiern II:s ratifikation av överenskommelsen i Uppsala, besegrad till stadfästelse även av det danska riksrådet 1520^{31/3}. Hadorph, Rimkrönikorna, II, 437; Sveriges traktater III, 605.

detta brev»¹. I motsats till konungen, som beseglade till förvaring och stadfästelse, beseglade sålunda de andra och hängdes rikets klämna mot vanliga bruket endast »till vittnesbörd».

Man frågar sig, huru detta kunde lyckas. Att det lyckades, kan ha berott därpå, att prelaterna krupit bakom interdiktet; detta var visserligen hävt, men endast förutsatt Gustaf Trolles samtycke och så nyligen, att saken kan ha hållits dold. Men därtill kom, att konungen hängde inte sitt sekret, än mindre sitt signet, utan själva majestätssigillet under akterna. Det var ett sigill, som i den allmänna meningen omgavs med halvt vidskeplig vördnad. Det är inte känt, att Christiern II varken förr eller senare använt det².

Biskoparna hade inte fogat sig efter ropet i Stockholm. Endast konungen band sig vid amnestien. Själva hade de tryggt sig fri ställning till denna. De stod med obeskuren rätt gentemot sina vedersakare.

Vid den tidpunkt, då Stockholm kapitulerade, kan ännu ingen tanke på ett kätterimål ha funnits. I så fall hade prelaterna inte behövt handla som de gjorde. De hade utan vidare kunnat besegla som begärdes. Det visade sig emellertid snart, att även den besegling, som genomdrivits, inte öppnade utsikt att nå målet. Så småningom har då tankarna förts mot en kätteriprocess. Därmed träder Sveriges rikes ärkebiskop, Gustaf Trolle, dominerande det hela, i förgrunden.

Man har velat teckna Gustaf Trolle i detta sammanhang såsom en tragisk personlighet. Det har blivit sagt, att vad han åsyftade i själva verket endast var att tilltvinga sig och kyrkan ekonomisk gottgörelse, väl även eventuellt att utarma sina vederdelomän. Uppfattningen bygger utom på allmänna rasonnemang och Uppsalakanikernas relation, båda här irrelevanta, främst på Olavus Petri. Enligt dennes framställ-

¹ Hadorph, Rimkrönikorna, II, 451, 446; Sveriges traktater III, 617, 620, 615. Jmfr A. Heise i Danmarks Riges Historie, VI, 178, och med deune K. B. Westman, 130.

² Acta pontificum Danica, VI, 297; Danske kongelige Sigiller 1085—1559, samlede af Dr. Henry Petersen, udg. af A. Thiset, VII.

ning var det Gustaf Trolles begäran, då han gick fram för konungen på stora salen, »att Stäket skulle uppbyggas igen och all hans skada skulle honom upprättas, den han lidit hade. Där gick rättsliga hans klagomål ut på». Olavus Petri fortsätter: »Men konungen, som detta så 'undersatt' hade, hade annat i sinnet till att driva med samma klagomål än ärkebiskopen besinna kunde, ty han sökte mången mans liv därmed. Och efter det ärkebiskopen icke stod så allvarliga efter deras liv, som han klagade uppå, blev konungen misslynt på honom och straffade honom sedan med ordom hårdeliga därför, så att ärkebiskopen ock fruktade sig». Konungen skall, har man menat, när det kom till handling, ha trängt ärkebiskopen åt sidan, begagnat hans anklagelse för egna syften och låtit huvudena falla. Endast skenbart har blodbadet varit grundat på ärkebiskopens käromål. Själv har Gustaf Trolle bedragits på det skadestånd han äskat och omsider hamnat i en evig landflykts elände och vedermödor¹.

Gustaf Trolle är en tragisk personlighet. Intet tvivel därom. Han är det både i verkligheten och i den hatfyllda historia, som utan förståelse för hans originala personlighet och dennas plats i samtiden, under århundradenas lopp diktats om honom. Men i denna fråga, frågan om hans ställning till händelserna i november 1520, utan spår av tragik.

Den framställning, Olavus Petri giver, faller, både vad anklagelsens innehåll och ärkebiskopens hållning angår, på aktstyckena. Gustaf Trolle har visserligen velat skaffa sig och kyrkan, inte endast, som den illa underrättade Olavus menar, den egna kyrkan, ekonomisk gottgörelse. Men därutöver har han också från första början stämplat sina och prelaternas vederdelomän såsom kättare och krävt rätt över dem såsom sådana. Olavus Petri känner intet om detta. Han känner intet om själva huvudmomentet, det väsentliga i anklagelsen, det som möjliggjorde densamma. Anklagelsen inskränkte sig emellertid inte till kätteri. Den löd på uppen-

¹ Olavus Petri, 328. Jmfr G. Carlsson i sv. Hist. tidskr. 1920, 129.

bart kätteri. Den onda viljan lyser här igenom. De grunder ärkebiskopen kunde anföra för sin anklagelse var svaga och otillräckliga. Det uppenbara kätteriet undanröjde nödvändigheten av vidare bevisföring. Ärkebiskopens ståndpunkt var fast. Han avvisade redan från början varje »vänlig förlikelse». Lagen skulle ha sin gång. Och varit han syftade framgård klart av slutyrkandet i klagoskriften: konungen skulle fixera och uttaga straffet. Det låg i detta yrkande, att de uppenbara kättarna skulle överlemnas åt den världsliga makten »animadversione debita puniendi». Enligt lagen gällde det dödsstraff. Den slutliga vägen till detta banade ärkebiskopen själv, då han såsom den främste i raden av de svenska prelaterna avkunnade domen över de anklagade. Domen löd, som han hårt och bestämt yrkat, på uppenbart kätteri. Ärkebiskopen lät endast anföra de mest graverande omständigheter.

Gustaf Trolle har spelat sitt spel om liv och död fullt medveten om medel och mål. Han har vunnit spelet. Men det rullade inte endast mången huvud på Stockholms torg och hängdes mången man i galgen. Det har också tagits mycken egendom, lös som fast. På lekmännens egendom kunde ärkebiskopen inte resa anspråk, endast anhålla hos konungen om lott och del i den — han fortfor med detta ännu vid midsommartid 1521¹. Klerkernas egendom tog han. Han måste här, som det var hans rätt, själv hava dömt, men utan att överlämna de dömda. Den 17 november stod en av hans tjänare för borgmästare och råd i Stockholm. Tjänaren begärde i Gustaf Trolles namn kvarstad på hus, lösören och egodelar, som klerkeriet hade »förbrutit mot hans nåde i denna fejd och förliden tid: mäster Knuts arvhus, herr Henrik Orgelmästares hus, Bisterfelts hus, som fru Kirstines kappellan, herr Nils, säges hava köpt, och andre hus, som finnas kan, att hans klerkeri förbrutit hava»². Även här tog ärkebiskopen spelet in.

¹ Gustaf Trolle till Christiern II 1521 ^{25/6} hos G. Carlsson (sv. Hist. tidskr. 1920, 135). Jmfr ovan s. 46.

² Stockholms stads tänkebok 1520 ^{17/11} hos G. Carlsson (sv. Hist. tidskr. 1920, 139). Jmfr Joh. Murberg i Kongl. Vitterhets akademimens handlingar, IV, 87.

Fullt så klar som ärkebiskopens ställning till kätterianklagelsen och dess konsekvenser tecknar sig inte de andra prelaternas. Men tillräckliga grundlinjer låter sig skönja.

Där är först de tre prelater, för vilka ärkebiskopen utom för sig själv förde talan: ärkebiskop Jacob Ulfsson, biskop Otto av Västerås, mäster Jon, kannik i Uppsala. Om den förstnämnde kan intet bestämt sägas. De två sistnämnda var närvarande, då klagoskriften föredrogs, den ene själv föredragande. När Gustaf Trolle gjorde sina yrkanden för de två, måste han ha handlat i samförstånd med dem. Men båda har vetat, vilken konsekvensen var av att en uppenbar kättare överlemnades till den världsliga makten för bestraffning.

Av de tre prelaterna hörde Otto av Västerås till domarna. Dessas dom överensstämde med gällande rätt. Men det får inte förbises, att de utan vidare betraktade »credentes» som »hæretici», att de inte behövt värdesätta de föreliggande sakförhållandena som de gjorde och att de, även om de inställt dem under synvinkeln: uppenbart katteri, hade kunnat göra tungt vägande, förmildrande omständigheter gällande. De gjorde motsatsen. Dessa domare tillhörde till inte ringa antal ärkebiskopens närmaste omgivning. De var en tätt slutet falang, som i årtal kämpat och lidit för samma syften som han och som ännu i det följande skulle komma att stå vid hans sida. Bland dem: fem medlemmar av hans kapitel i Uppsala, av vilka i varje fall två sigillerat, och mäster Laurens av predikareorden i Stockholm. Det enda dessa domare krympte sig för var att i sententian direkt uttala, att de dömda skulle överlemnas till den världsliga makten för bestraffning. Formelt låg häri en räddningsplanka. Men reallt var saken efter domens innehåll självklar. Domarnas, i varje fall de sigillerandes, skuld i katastrofen är ofrånkomlig.

Sammanfattar man de bevisgrunder och synpunkter, som med utgångspunkt från amnestispörsmålet här gjorts gällande, ter sig förhållandena som följer. De svenska biskoparna har mött konung Christierns amnesti med öppet

och segt motstånd. Avsikten: fria händer, lagens tillämpande på de brottslige, har varit allmänt känd. Då de omsider tvangs att besegla kapitulationsakterna i september, har de mot vanligheten och mot vad som begärdes beseglat med en formel, som till ingenting förband. Själva kätteriprocessen faller i tråd härmed. Gustaf Trolle har formulerat klagoskriften. Den innebar dödsstraff. Han har velat den dom som föll. Domen är avkunnad av honom själv och de andra prelaterna. Den känner intet förbarmande. Dess lagliga konsekvens var endast en: döden.

Man skymtar hos de samtida här och var en uppfattning särskilt av Gustaf Trolle, som inte är utan anknytning till den här framställda. Gustaf Vasa kallar 1523 ärkebiskopen på tal om Stockholms blodbad »den förnämligaste tillhjelparen i denna sakrilega blodsutgjutelse»¹. Gustaf Trolles närmaste efterträdare på ärkestolen i Uppsala Johannes Magnus har 1540 uttrycket, att ärkebiskopen, kommen till makten efter nederlagen, i så hög grad förföljde sina motståndare, att de inte visste vem de mest hade att frukta, honom eller konungen; de fruktade det yttersta elände. »Det finns», tillägger han, »ännu i dag endast få, som kunnat förmå sig att tro, att en biskop kunnat övertala till ett sådant blodbad, väl till äventyrs endast de, som tagit i betraktande, att han med detta hembar segern över all den grymbet, med vilken man tidigare gått fram mot honom själv»². I den krönika, som tillskrives Laurentius Petri, är hela stycket hos Olavus om att ärkebiskopen inte stod så allvarligen efter de anklagades liv struket³. Reimar Kock säger rent ut: »de bischop, welck den jemmerlicken moerth der bischoppe, ridder vnd heren anrichtede vnd darna mith konninck Christierne vth dem lande leep»⁴.

De röster, som på detta sätt låter höra sig, är emellertid endast sporadiska. Den allmänna meningen är en annan.

¹ Konung Gustaf den förstes registratur I, 148.

² Historia metropolitane ecclesie Vpsaliensis, 113.

³ Script. rer. Svec. II: 2, 148.

⁴ Sammastädes III: 1, 265.

Den skuld, som tynger Gustaf Trolle och med honom de högre svenske andlige, har trots det att akterna så länge legat på bordet, alltid hållits i skymundan. Hur har detta varit möjligt?

Förklaringen är endast att söka på ett håll: i den samtida propagandalitteraturen mot konung Christiern. Denna litteratur av manifest och relationer, som översvämmade Nord- och Vesteuropa, har haft ett enda syfte: att rättfärdiga störtandet av den nyss så mäktige konungen. Det var en propagandalitteratur av samma art som den man känner från alla andra maktkollisioner, större som smärre, i världen. Andras »okristliga och omilda gärningar» sköts i denna litteratur helt undan eller överfördes de, måttlöst förstörade, på konungen själv. Hans egna gärningar, på detta sätt kumulerade, sågs uteslutande ur den syn- och partivinkel, som gagnade de nye makthavarna. Gärningarna utmålades i färger, mot vilka blodskenet kring en Neros, Diocletiani och Maxentii förföljelser mot de kristna bleknade. Vad det gällde var att samla blodskulden i dess helhet på konungen. I denna målmedvetna, fanatiskt färgade strömning tappades Gustaf Trolle och de svenska prelaterna liksom bort. Det har skett på en gång medvetet och omedvetet. Stockholms blodbad blev konungens verk. Samtiden, alltid godtrogen, övade ingen kritik. Eftervärlden följde som alltid i de upp-trampade spåren.

Gustaf Trolles och med hans de svenska prelaternas skuld till Stockholms blodbad står fast. Men var därför Christiern II endast mannen sådan han ter sig i de vittnesgilla dokumenten, härskaren som efter fälld dom endast laglikmätigt utmätte straffet och lika laglikmätigt lät verkställa det, till sist även utsträcka det till ännu ett antal utöver de dömda?

Den hävdvunna bilden av Christiern II är uppdragen i skarpa och grova linjer. Man urskiljer hos honom vissa ledande, genomgående principer. En enhetlig härskaregärning växer fram ur dessa. Vad den syftat till har varit skapandet av ett stort nordiskt välde, tryggandet av detta väldes självständighet gentemot Hansans övermakt, poli-

tiskt och socialt till en nyorientering i det inre. Intet tvivel: konungens grundåskådning har haft denna inriktning. Bakom denna grundåskådning låter man skymta, som Allen sagt det, en stark personlighet med ett nära oemotståndligt herravälde över sin omgivning, en fast och hård vilja till handling. Då motstånd mötte, bröt mestadels denna vilja eruptivt, våldsamt, skonande varken liv eller egendom igenom. Rådgivarna var endast medhjelpare. Bilden är halft bilden av en orientalisk despot. Är bilden också här riktig?

De samtida såg inte konungen i denna dager. Deras uppfattning var en annan.

Man har några ord av Sigbrit om Christiern II. Hon brukade säga offentligen för vem som ville höra på, att han intet annat gjorde än vad hon ville ha gjort, och ville han än gerna, han hade ingen makt därtill, endast hon hade honom på tio mils avstånd. Orden är återgivna av en man, vilken kände Sigbrit och Christiern II i grunden: ärkebiskop Erik Walkendorf av Trondhjem. För egen del tillägger ärkebiskopen: »dessvärre, det är väl likt till att så är i sanning. Min herres nåde fruktar henne själv och tors ej eller vill ej säga henne emot (som hon säger). Vad hon vill hava fram, det tager framgång; dessvärre, det är alltför mycket sanningen och nästan var man veterligt. I skriven »— brevet är ställt till riksrådet i Danmark —» att *innocentia semper est tuta*. Dessvärre, gud bättre det, *contrarium est verum*, och besynnerligen där som mästare Dirik Slaghæk, Sigbrit, mästare Hans Mule och deras parti äre råddandes; där njuter man varken lag, rätt eller vädjomål». Sitt allmänna omdöme om konungen formulerar han i orden: »dygdelig, god, så det räcker, när han blott har goda rådgivare»¹. Jens Andersen Bældenak kände också Christiern II nära. Han skrev engång till honom själv och tecknade honom i ord som inte kan missförstås: såsom en smord konung, vilken fångar märkelig skada, därför »att han tror dem han inte skulle tro och misstror dem som han skulle

¹ Diplomatarium Norvegicum I, 768. Jmfr Allen, III: 2, 123.

tro»¹. Uppfattningen, skarpt markerad, möter också i det rena fiendelägret. Den går där inte rätt väl samman med all nedsvärningen av konungen personligen. I Frederik I:s handfästning står det, att den skändliga och försmädliga kvinnan Sigbrit och med henne de andra hans nådes rådgivare är de som alltid varit orsak till alla de okristliga och omilda gärningarna, hans nåde, oss och menige rikets inbyggare till evig skada och fördärv².

Vad Christiern II än var: han var inte den starka personligheten. Makt har han inte saknat över människorna. Men i de avgörande ögonblicken behärskade han inte sin omgivning. Denna omgivning behärskade honom. I hans yngre år under regeringen av Norge träder hans kansler, den senare ärkebiskopen, Erik Walkendorf, i förgrunden. Vid angreppet på biskopsgården i Hammer går han i första ledet. Det blir också han som till sitt livs olycka får hämta konungens brud i Bryssel. Dyvekes död 1517 bildar i Christiern II:s senare år gränsskäl. Sigbrit, starkare än andra, grep då rodret. Även där man kan se, att konungen personligen haft en annan mening, är det hennes, som blir den utslagsgivande. Men också andras inflytanden spåras. Den store Malmöborgmästaren Hans Mickelsens anda genomsyrar Christiern II:s lagstiftningsverksamhet. Det var intet löst tal, då regentinnan Margareta av Nederländerna återopade ett ord av drottning Elisabet och skrev till konungen själv, att Hans Mickelsen genom sin landslag var stor orsak till att han miste land och rike. På andra områden dyker Didrik Slaghæks och Gustaf Trolles gestalter fram. Lämnad åt sig själv, i de svåra livskonflikterna, brast konungen ohjälpligen samman.

Man behöver endast betrakta Christiern II i ett par situationer av hans liv för att förstå vem han i grunden var, hur skev den traditionella bilden är och hur sant hans närmaste omgivning bedömt honom.

Christiern II:s förhållande till Didrik Slaghæk efter tiden

¹ Behrmann, Kong Christian den Andens Historie, II, 161.

² Aarsberetninger fra det kongel. Geheimearchiv II, 69.

för blodbadet i Stockholm är här belysande. Under mäster Didriks personliga inverkan överhopar konungen honom till en början med ynnestbevis. Didrik Slaghæk blir efter Vincent biskop i Skara, som sådan en av regeringsherrarna i Stockholm, den främste av dem; till sist skall han också vara ärkebiskop av Lund och Sveriges primas. Men sommaren 1521 befinner sig Christiern II i Nederländerna. Han mottager här brev från Jens Andersen Bældenak, Gustaf Trolle och det svenska riksrådet; de tecknar utan omsvep mäster Didrik som den missdådare och våldsmän han var. Bullorna om ärkestolen i Lund låg redan utskrivna i Rom. Konungen ger order dit, att man skall söka få mäster Didriks namn utslätat; platsen skall stå öppen för ett annat. I senare hälften av september är Christiern II tillbaka i Köbenhavn. Han står igen ansikte mot ansikte med mäster Didrik. Konungen tvekar. Han ger ny order: bullorna skall nu oändrade expedieras. Didrik Slaghæk hade redan tidigare kastat Jens Andersen i fängelse. Han fick bli där han var. Två månader senare, och mäster Didrik, som ännu inte hunnit få bullorna på ärkestolen i sin hand, vandrar till galge och bål på Gammeltorv.

Om möjligt än mera belysande för arten av Christiern II:s personlighet är hans uppträdande före flykten från Danmark 1523.

Vid upprorets utbrott på Jylland befann sig konung Christiern där. Hans militära överlägsenhet var given. Men i detta läge, då omgivningen svek och motståndet tornade sig upp omkring honom, var han fullkomligt ur stånd att fatta beslut och att handla; allt hos honom var ångest och förtvivlan. Man har en berättelse av Frederik I:s kansler, Wolfgang von Utenhof. Vål tjugo gånger, berättar denne, lät konungen i nattens mörker ro sig fram och tillbaka över Middelfartssund. Han visste inte var han skulle stanna, om på Jylland eller Fyen; han stannade varken på ena eller andra stället; han återvände till Köbenhavn. Berättelsen om irrfärderna ute på Middelfartssund må vara sann eller ej. Den tecknar den verkliga situationen. I Köbenhavn fann den kunglige

sekreteraren, mästare Jesper Brochman, honom någon tid senare sittande i sin kammare på slottet, rivande sitt hår, hänsjunken i sorg, villrådig om vad han skulle företaga sig, en tröstlös bild av förtvivlan. Han frågade mästare Jesper vad folket sade. Då han hört det, reste han sig, gick gråtande bort till fönstret och såg mot flöjeln, som gnisslade på slottstaket. »När vinden vänder sig», sade han, »reser jag»¹. Det är samma hjälplöshet som upprepar sig nio år senare i Oslo. Konungen gör knappt bruk av sin här; han låter den underlägsna fienden bränna sina skepp och förråder; själv endast underhandlar och underhandlar han, tills han omsider fås ombord på den karavel, som för honom till Sönderborgs slott.

Det är denne man, Christiern II, som man har kallat en stark personlighet. Vid hans sida stod i november 1520 Gustaf Trolle, det segrande unionspartiets huvudman i Sverige, stor i hat och hämnd, en man av starka passioner, färdig att handla och ta ansvar; vid dennes sida de svenska prelaterna. De hade ett fast mål, dessa män. I år och månader hade de kämpat för det. Till sist, då alla andra medel svek, hade de funnit radikalmedlet: en kätterianklagelse. Det var vid tiden för konungens kröning. Gustaf Trolle krönt Christiern II; han förestavade honom eden om att skydda kyrkan och dess personer. Så följde kröningsmåltid i tre dagar på Stockholms slott. Det svenska riksrådet skildrar 1523 Christiern II där han gick omkring bland sina gäster, full av vänlighet mot dem alla, kyssande somliga, omfamnande andra, i sitt hjärta välvande tankarna på att bringa dem om livet, till det yttre idealet av en konung, i sitt inre en grym tyrann². En meningslös kröningsmåltid dessa tre dagar: offren var utan den ohjälpligt i konungens hand. Man kan fråga sig: var det inte i stället så, att denne obeslutsamme man, medan festjublet steg omkring honom, utkämpade i sitt inre den sista kampen mot sina mäktiga rådgivare?

Ett är säkert: rådgivarna satte sin vilja igenom. Men den dödsdom, som fälldes den 8 november, kom även att gå

¹ Danske Magazin III: 3, 22, 24.

² Konung Gustaf den förstes registratur I, 71.

ut över andra än de dömde, bland dem två personer, vilkas huvud säkerligen för prelaterna var sakrosanta, de båda biskoparna Matthias av Strengnäs och Vincent av Skara. Vem eller vilka stod här bakom? Har de tvås uppträdande under ransakningen dagen förut brakt dem i fördervet? Ingen vet det. Det enda man vet är att konungen här som annars fastställt straffet och därmed tagit ansvaret för Stockholms blodbad.

Men inte ett ansvar sådant man tidigare förmenat. Aspekten är en annan, sedan Gustaf Trolle och Christiern II inte längre är desamma. Perspektiven förlängda.

I årtionden och mera hade kampen rasat i Sverige mellan det nationella självständighetspartiet och det parti, som förde unionen som skylt. Kampen var som alltid en kamp om makten. Den sista fasen hade varit maktkollisionen mellan Sten Svantesson Sture och Gustaf Trolle. Gustaf Trolle och hans parti hade legat under. Så kom 1520. Christiern II:s segrar förde de besegrade plötsligt till maktens tinne. Det låg varken i tiden eller hos personerna att låta vad som skett vara förgätet, att på allvar tänka sig att man skulle sätta sig i frid och försoning vid samma rådsbord som helgerånarna, förtryckarna, de egna bödlarna och broderligt dela med dem kronans förlänningar. Metodiskt har Gustaf Trolle och hans män gått emot amnestien. De kunde inte förhindra, att den beviljades. Men de har haft tid att vänta. Till sist har de som den gamle herr Sten och Hemming Gad funnit vägen undan de givna orden och de hängande sigillerna. De har fått Christiern II i sitt våld. Hans amnestivänliga politik har omlagts. Och vid första lägliga tillfälle har deras hämnd, en lika väl som länge förberedd hämnd, träffat de besegrade, de förhatade männen ur det egna folket.

På detta sätt fattat, glider Stockholms blodbad in i ett nytt, ett större, ett stort sammanhang. Blodbadet är ingen isolerad händelse, inte en gudsförgäten tyranns planlagda brott eller plötsliga nyck. Det är slutkatastrofen i den långa, förbittrade kampen mellan partierna i det sönderslitna Sverige.

Lauritz Weibull.